ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్ పత్రిక

హేవిళంబ సంవత్సరము మార్గశిర - పుష్య మాసములు

శ్రీ

ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్పత్రిక

(Journal of the Telugu Academy)

చందా సంవత్సరమునకు మూఁడు రూపాయలు

సంపుటము ౪౭ } హేవిలంబి సంవత్సరము మార్గశీర్ష - పుష్యమాసములు { సంచిక ౫

ఛందోదర్పణము - కొన్ని విశేషములు

శ్రీ భట్టాచార్య

18. రీ విరమము

అనంతుఁడు తన ఛందోదర్పణమునందు ఋకారస్వరూపయతి నిట్లు చెప్పినాఁడు.

గీ. క్షితి ఋకారరూపస్వరయతులు బరఁగు
ఋగ్యజుస్సామవినుతుండు కృష్ణుఁ డనఁగ
వృష్ణికులజుండు కరుణాసముద్రుఁ డనఁగ
హేమపీతాంబరుండు దేవవృషభుఁ డనఁగ.

("హేమపీతాంబరుండు" అని దువర్ణకమునకు ముందుఁ బూర్ణ బిందు వున్నది. అట్లున్న గణభంగము కాఁగలదు. "హేమపీతాం బరుఁడు" అని అర్ధబిందువే యుండవలయును.) ఋకారస్వరూప యతిలో మూఁడువిధములైనవానిని అనంతుఁడు చూపించినాఁడు. (1) ఋకారమునకు కాదులపైనుండు ఋకారమునకును, (2) హల్లుల మైత్రి లేకున్నను ఋకారసంబంధమునుబట్టి వృ- మృ లవంటివానికిని (ఇట్లే యితరహల్లులకును) (3) "హేమపీతాంబరుఁడు" లోని హేకార మునకు, "వృషభుఁడు" లోని వృకారమునకు యతులు సెప్పినాఁడు. వీనికే అప్పకవి ఋత్వసామ్య, ఋత్వసంబంధవళు లని పేరుపెట్టినాఁడు. అనంతుఁ డీ ఋకారస్వరూపయతులు సెప్పినతరువాత రీ విరమము సెప్పినాఁడు. ఈ రీ విరమమునుగూర్చి యభిప్రాయభేదము లున్నవి.

కొందఱుపండితులు "రీవిరమము" కాదనియు నయ్యది "ఋవడి" యనియుఁ జెప్పుచుండిరి. కాని యయ్యది పరిశీలనాభావజనితాభిప్రాయ మని తోఁచెడిని. ఎందువల్లనన రీవిరమము చెప్పు పద్యమునందుఁ బాఠ్య భేదము లున్నను తరువాతి 88, 89 వ పద్యములు, 87 వ పద్యము నందలి "రీతోడి విరతి తలకొన డెందుక" అనువాక్యము "ఋవడి" కాక "రీవిరమణము" అని బలపఱచుచున్నవి. అనంతుఁడు చెప్పినదానికి నితరపండితులు చెప్పినదానిని క్రమముగాఁ జూపించుచు దాని దూరా పాస్తము చేయు నుదాహరణములను ఛందోదర్పణమునుండియే చూపించెదము.

ఋ రు ఌ లు యతి- "అనంతుఁ డీయతిని స్పష్టముగా నీక్రింది పద్యములలో నాదేశించినాఁడు.

కం. విలసదృకారమును వ
క్రులు విరమణ మొందు శౌరి ఋషులకు శశ్వ
త్సులభుఁ డనఁగ నీ రే లకుఁ
దలపడ రీతోడివిరతి తలకొన డెందుక.

(ఈ పద్యమునందు "విలసదృకారము" 'దృ' అని వట్రువసుడితో నున్నది. ఈ వట్రువసుడికి ముందున్న సకారము నూఁదఁగలదా? ఋకారము- అచ్చువంటి దనియు దానికి నూఁదునట్టిశక్తి లేదనియు ననంతుఁడు తన ఛందోదర్పణమునందుఁ దెలిపియున్నాఁడు. చూడుడు-

కం. ఉపరిని హల్సంయుత మై
నపు డూఁదును స్వరసమన్వితాక్షర మగు నే
నపు డూఁద దాదివర్ణము
ప్రపాద్యయమ్ము, పరిష్కృతంబు, పరిక్లృప్తి యనక.

(ఈపద్యమునందలి చివరిపాదములో "ప్రపాద్యయమ్ము" అని మాముడి యున్నది. అట్లున్న గణభంగము కాఁగలదు. 'ప్రపా ద్యయము' అనియే యుండవలయును.)

పరిష్కృతంబు, పరిక్లృప్తి- ష్కృ. క్లృ లకు ముందున్న రివర్ణ మూఁద లేదుగదా. అట్లే 'విలసదృకారము' అనునపుడును దృకారమునకు

ముందున్న సకార మూఁదఁబడ లేదు. అందువలన గణభంగము తప్పక కలుగుచున్నది. అనంతుఁడు చెప్పినది 'ఋవడి' అని చెప్పఁబూనినవారు దిద్దుటకుఁ బూనుకొని వర్తువసుడిగా నుంచిరి. అది వారిమతము నను సరించి "ద్రు" అని యుండవలయును. అనంతుఁడు చెప్పినదానినిబట్టి 'ద్రి' అని యుండవలయును.

గీ. మును ఋకార మిా యే లతో నొసరినట్లు
చేర దొకట యణాదేశ కారణమున
ఘన లకారంబ యగు స్వరల్గారవిరతి
క్లృప్తి లేదు శౌరిగుణావళుల కనంగ.

కాని యప్పకవి యీయతులను సంగ్రహింపకపోవుటచేతను, ఋకారమునకు ఇ ఈ ఎ ఏ ల తోడను, రి రే లతోడను యతుల నాతఁడు చూపుటచేతను నీయనంతుని ఛందోదర్పణములోని పై పద్యము లిట్లు మార్పు గావింపఁబడినవి.

విలసదృకారమును మఱి
రి లలి విరమణ మొందు శౌరి ఋషులకు

అనియు-

'క్లృప్తి లేదు శౌరిగుణావళికి ననంగ'

అనియు నప్పకవీయానుగుణముగా మార్పు చేయఁబడినది.

విలసద్రికారమును వ
ట్రిల విరమణ మొందు శౌరిఋషులకు-
(అని పూర్వముద్రితము)

అనంతుఁ డీవడిని తా నాదేశించుటయే కాక తన భోజరాజీయమునందు దానిని వాడియున్నాఁడు.

సీ. గృహధర్మనిరతులు కొనివచ్చి భక్తిపూ
ర్వకముగా (ఆ. 3. ప. 27.)

భాస్కరరామాయణమునుండి కొన్ని చూపుచున్నాను-

1 కొని యల్లన కాలనేమి గృహమున కరిగెఁ (యు. కాం. 1617)

2 సురనదిపేఁచులం దడియుశృంగములఁ (...2527)
3 క్రూరాస్త్ర చంద్ధార్ధకృత్తోరుబాహులై (1456)
("చంద్ధార్ధ" అని ధకారమునకు వత్తున్నది పొరపాటు.) పాఠములు మార్చినవి చూడుఁడు.
(1) పృథివి బగిల్చి బంగరపుఁ బింజలయమ్ము.
(అచ్చుపాఠము 2015)
పుటక్రింది పాఠము-
పృథివి బగిల్చి హేమమయపుంఖశరంబులు
(2) పృథుతరవిస్మయక్రమము పెంపొనరింపఁగఁ జూచి
(అచ్చుపాఠము)
పృథుతరవిస్మయక్రమము బొందిరివోవఁగ
(పుట క్రిందపాఠము-595)
మడికి సింగన వాసిష్ఠరామాయణము :—
తృణకణాంశంబు వజ్రమై తుంచునట్లు (ఆ. 3. ప. 230)
కర్తృత్వమును వెలింగి తోఁచుచుండు (ఆ. 3. ప. 12)
గౌరన నవనాథచరిత్ర :—
తొడరి దొప్పఁగ దోగి ధృతి దుప్పఁ దూలి (2-57)
నృపునితో నొంకు రెణ్డను గాఁగఁ జెప్పి.
(తెలుఁగుపదమైన 'రెండు' అనుదానికి 'రెణ్డు' అనియుండుట పొరపాటు.)
అహోబలపతి కాళిందీకళ్యాణము-
మృదువైన చేతులు ముండ్లపొదలు-
ఇన్నిప్రయోగము లున్నను వైయాకరణపారిజాతమున (91 పుట) వత్రులు విరమణ మొందు శౌరి ఋషులకు శక్వల్ (అముద్రిత ఛం. ద.) అని యిట్లు ఋ వర్ణముతో రు వర్ణమునకు యతి చెప్పఁబడినది. 'కవిప్రయోగములు దొరకనందున సరికాదని ముద్రణముతో దిద్దివేసిరి' అని యుండుట వింతగ నున్నది అని శ్రీ నిడుదవోలు వెంకట

రావుగారు ఛందోదర్పణ ద్వితీయముద్రణపీఠికలో వ్రాసిరి. ఋ వడిని రు వడి యని నిర్ధారించుటకు శ్రీ వెంకటరావుగారు కొన్ని యసందర్భమైన యుదాహరణము లిచ్చిరి. ఆ యుదాహరణములు చూడఁగనే మాకుఁ జాల ఆశ్చర్యము కలిగినది. అనంతుఁడు చెప్పిన పద్యములను బట్టిచూడ మాకు రువడిగా కాక ఋవడిగాఁ గనపడుచున్నది. పోనీ వెంకటరావుగారు ఉదాహరణముగా నిచ్చిన పూర్వకవిప్రయోగములందు రువడిని బలపఱచుటకు నెన్నితగియున్నవో చూతము.

క్రూరాస్త్రచంద్రార్ధకృత్తోరుబాహులై
తృణకణాంశంబు వజ్రమై త్రుంచు

క్రూ- కృ, తృ- త్రు. ఈరెండు ఉదాహరణములుమాత్రమే వారి రువడిని బలపఱచుచున్నవి. మిగిలినవన్నియు హల్మైత్రి కుదిరినపుడు వట్రువసుడికి (కృ తృ మున్నగువాని ఋకారమునకు) ఉ ఊ ఒ ఓ లతోడ మైత్రి తెలుపుచున్నవి. పరికింపుఁడు—

గృహధర్మనిరతులు కొనివచ్చి భక్తిపూర్వకముగా
గృ- కొ లకు యతి.

కర్తృత్వమును వెలింగి తోఁచుచుండు
(క) ర్తృ- తో లకు యతి.

తొడరి దొప్పగఁ దోగి ధృతి దుప్పఁ దూలి
తో- ధృ లకు యతి.

మృదువైన చేతులు ముండ్లపొదలు
మృ- ము లకు యతి.

పృథివిఁ బగిల్చి హేమమయపుంఖశరంబులు
పృ- పు లకు యతి.

ఈపైన చూపిన వన్నియు రు వడిని తెలుపుటలేదు కదా. పై ప్రయోగములన్నియు నంగీకరించువారును గలరు. కాన వానికి ప్రత్యేకముగా లక్షణము చెప్పవలసి యున్నది.

ఇఁక రువడిని బలపఱచునట్టి ప్రయోగములు ప్రయోగించిన వారు పొరపడియుందు రని తోఁచుచున్నది. "క్రూర, త్రుంచు." అనునవి వత్రువసుడి కలిగినరూపము లనుకొని ప్రయోగించి యుందురు. అట్టిపొరపాటు ప్రాచీనులు, ఆధునికులును పడుచుందురనుటకు సందేహము లేదు. అందుచే ననంతుఁడు తన ఛందోదర్పణమునందు- "తెలుఁగునందు లేదు లలిఁ గ్రిందిసుడి గ్రుచ్చె, గ్రుమ్మె నాఁగ రేఫ కొమ్ము కాని" అని చెప్పియున్నాఁడు. 'క్రూర' అను సంస్కృతపదము నందును, 'త్రుంచు' అను తెలుఁగుపదమునందును క్రావడి కాక వత్రువసుడి యని భ్రమపడియుందురు. లేక వత్రువసుడి యని భ్రమ పడియుందురు. లేక అట్టిప్రయోగములు వారలకు నిష్టమై యుండి యుండవచ్చును. అందుచే కృ- క్రూ లకు, తృ- త్రు లకు యతిమైత్రి వేసిరి. ఇఁక ననంతుఁడు తన ఛందోదర్పణమునందుఁ జెప్పినది 'రివడి' యా ? లేక రువడియా ? దీనిఁ బరిశీలింతము.

కం. విలసదృకారమును వ
త్రులు విరమణ మొందు శౌరి ఋషులకు శశ్వ
త్సులభుఁ డనఁగ సీ రే లకుఁ
దలఁపఁగ రీ తోడి విరతి తలకొన దెందుఁ.

ఛందో. ప్ర. ఆ. ప. 87.

పై పద్యమునందలి మొదటిపాదమునందు "విలసదృకారము" దృకారముగాఁ జెప్పఁబడినది. అట్లున్న మేము తెలిపినట్టుల గణభంగము తప్పక కాఁగలదు. కాన "ద్రు" అని యుండవలెనా యన "రీతోడి విరతి తలకొన దెందుఁ" అను చివరిపాదమునందు రీ అని చెప్పఁబడినది కనుక "విలసద్రికారము" అని యుండవలయు నని తెలియుచున్నది. ఇఁక రెండవపాదము దాని లక్ష్యముగా నున్నది. అందు "వత్రుల" అని యున్నది. 'వత్రిల' అని యుండవలయును. ఈ మార్పునుబట్టి యాపద్య మిట్లుండును.

కం. విలసద్రికారమును వ
ర్తిల రీవిరమంబు శౌరి ఋషులకు శశ్వ
త్సులభుఁ డనఁగ నీ యే లకుఁ
దలపఁగ రీతోడి విరతి తలకొన దెందుఁ.

గీ. తెల్లముగ ఋకారము యణాదేశశక్తిఁ
గలుగు రేఫ యిత్వమునందుఁ గదిసి యతికి
నట్టి రీకి నీ యే లతో నన్వయించు
నట్టిసత్వంబు లే దది హల్లు గాక.

గీ. మును ఋకార మీ యే లతో నొనరినట్లు
చేర దొకట యణాదేశకారణమున
ఘనలకారంబ యగును, ఌకారవిరతి
క్లుప్తి లేదు శౌరిగుణావళికి ననంగ.

అనంతుఁడు 'రివడి'ని యిన్నిపద్యములందు నిరూపించియుండ నది రివడి కాదు రువడి యన చెప్పఁబూనుట మహాశ్చర్యము. 'విలస ద్రికారము' అను 87 వ పద్యమునందు ఋకారముతో రివర్ణము వడి పొసఁగుననియు నది "రివడి" యను పేరుతో నొప్పుచుండు ననియుఁ జెప్పెను. రి వర్ణము ఋకారముతో మైత్రి చెందినపుడు ఋకారముతో మైత్రిచెందు ఇ ఈ ఎ ఏ లుగూడ రి వర్ణమునకు యతిమైత్రి చెల్లవలసి వచ్చుచుండఁగా "ఈ ఏ లకుఁ దలఁపఁగ రీ తోడివిరతి తలకొన దెందుఁ" అని ఋ వర్ణముతో మైత్రిచెందు రి వర్ణముతో ఇ, ఈ, ఎ, ఏలకు యతిమైత్రి నిషేధించినాఁడు. దీనినిబట్టిచూడ స్వరయతితో సిద్ధించిన మైత్రిగల ఇ ఈ ఋ ఎ ఏ లలో ఒక్క ఋకారమునకు 'రి'వర్ణముతో మైత్రి కలదనియు, ఋకారముతో మైత్రి కలవయ్యును ఇ ఈ ఎ ఏ లు 'రి'వర్ణముతో మైత్రి నొందవనియు స్పష్టముగా విధించినట్లు తెలియుచున్నది కదా. మఱి యింతియేకాక 88 వ పద్యమునందు నట్లు ఋవర్ణముతో 'రి'వర్ణము యతి చెల్లుటకును, ఇ ఈ ఎ ఏ లు

'రి'వర్ణముతోఁ జెల్లకపోవుటకును హేతువుకూడ వక్కాణించి యున్నాఁడు. చూడుఁడు-

గీ. తెల్లముగ ఋకారము యణాదేశశక్తిఁ
గలుగు రేఫ యిత్వమునందుఁ గదిసి యతికె
నట్టి రీ కి నీ యే లతో నన్వయించు
నట్టిసత్త్వంబు లే దది హల్లు గాన.

ఛందో. ప్ర. ఆ. ప. 88.

సంస్కృతవ్యాకరణములో "ఇకోయణచి" అనుసూత్రముచేత ఋకారమునకు రవర్ణము వచ్చును. అట్టియాదేశశక్తిచే వచ్చిన రవర్ణము ఇకారముతోఁ గూడి ఋకారముతో మైత్రి నొందుచున్న దనియు, అట్టి 'రి' హల్లైనను ఋకారమును రకారసంబంధముచే హల్లును నగును. కావున ఋ కార రి కారములకు ప్రతిబంధక మేమియు లేదు. ఇ ఈ ఎ ఏ లు అచ్చులు. రి వర్ణము హల్లు. అగుటచే స్థాన్యాదేశభావము గాని సాజాత్యము గాని లేమికనుక రికి ఇ ఈ ఏ ఏ లతో మైత్రిచెందునట్టి సత్త్వంబు లేదు- అని విస్పష్టముగా నిరూపించియున్నాఁడు.

ఇఁక 89వ పద్యమునందు వివరముగా రెండుపాదములందుఁ జెప్పినాఁడు. ఋకారావస్థలో అత్త్వమే యుండుటచే స్వరయతితో ఋకారము ఇ ఈ ఎ ఏ లతో మైత్రి నొందినను ఇపుడు రకారావస్థలో యణాదేశసంబంధముచే హల్త్వము పొందుటచే రీకి ఇ ఈ ఎ ఏ లతో మైత్రి లేకపోయెను- అని పునఃపునః స్పష్టము చేసినాఁడు. కావున ఈ సంబంధమెల్ల 'రివడి'దె కాని 'రువడి' కేమాత్రము సంబంధము లేదని తేలుచున్నది. ఇట్లు అనంతునిఛందమునందు 'రువడి' కాదు 'రివడి' యని ఘంటాపథముగాఁ జెప్పుచుండ మహావిమర్శకులెల్లరు అయ్యది 'రువడి' యని యెట్లుచెప్పుచుండిరో బోధపడకున్నది.

★

నైషధాంధ్రీకరణము

"గాంధీవి"

గీ. సయ్యాలెంతకు నేర రర్థార్థిజనులు
వీరిమనసులు పట్ట నెవ్వారితరము
కీర్తి యిటు వెల్గసంద్రు దాక్షిణ్యమునకు
దారుగల్గినఁ బదివేలు తమకుఁగలవు. (7-81)

'పాతాళబిలమునఁ బలిఁ గట్టివైచిరి' యనునది మూలానుస్మృతి. తక్కినవెల్ల దానిననుసరించి విస్తరింపఁబడినవి. 'తిత్తొల్చి విడిచిరి', 'ఎముక లేరిరి' మొదలగు పదములవలన నాపాదిల్లు మంజులత్వము వేఱ చెప్పనేల? 'మక్కికిమక్కి యన్నటులఁ' బ్రకృతశ్లోకమును సామాన్యులును నాంధ్రీకరింపవచ్చును. కాని యిట్లు మూలాతిశయమనోహరత్వకల్పనము శ్రీనాథునకే సాధ్యము.

మొత్తముపై హర్షనైషధమునందలి శ్లోకములలో సగమునకుఁ బైఁగా శ్రీనాథుఁ డాంధ్రీకరింపక విడిచినట్లు చెప్పవలసియున్నది. ఇందనౌచిత్యశంకచే వదలినవి కొన్నియు, దుర్ఘటములగుటచేఁ బరిత్యజింపఁబడినవి కొన్నియు, నీరసములను తలంపుతోడను, బ్రాలుమాలికతోడను వదలినవి మఱికొన్నియు నున్నట్లు తోఁచుచున్నది. వసుచరిత్ర విమర్శనమునం దట్టివి కొన్ని ప్రదర్శింపఁబడినవి. జతుకాష్ఠశ్లేషాదులను గొన్ని శబ్దచిత్రములను నాంధ్రీకరించు టెట్లు దుర్ఘటమో కొన్ని తెలుఁగుపదములతోడి చమత్కృతులు సంస్కృతీకరించుట యసంభవము.

VI. తెలుఁగుపదములతోడి స్వారస్యములు :—

"పాఱుతెంచి కీరంబులు పంక్తు గఱవ
వణకుదాక్షిమిఁ జూచె భూవరుఁడు వేడ్క. (1-96)

పండ్లుకఱచుట యనఁగా ఫలములను గఱచుట, కోపముచేతఁ బండ్లు కొఱుకుట.

"నవశిరీషసుమంబులనవకమునకు
నన్నదమ్ములు పోనినీయనుఁగుదమ్ము-లు" (4-7)

'అన్నదమ్ములు' అనునది సాదృశ్యమును దెల్పు జాతీయము. "క్రేఁగంటిచూపుల గిఱికొన్న సన్నగేదంగిరేకుల కన్నదమ్ము లగుచు" ఉ. హ. 1-151.

'అన్నదమ్ములు' అనుచో 'తమ్ముఁడు' శబ్ద బహువచనము, 'అనుఁగు దమ్ములు' అనుచో 'తమ్మి' శబ్ద బహువచనము ప్రయుక్తమగుట గమనార్హము. మూలమున 'పాశా' అని మాత్రమే కలదు. (8-24) 'తమ్ములు పదానుజన్ములై తనరఁబోలు' అను వసుచరిత్ర పద్యపాదమును శ్రీ తిరుపతి వేంకటకవులు బహుప్రయాసముపై 'కనిష్ఠ సముదాయక తత్పాదకనీయాః కిమ్'' అని సంస్కృతీకరించి బయట పడవలసివచ్చినదట.

గీ. ఉవిద సోమరసంబన్న నోకిలించు
వడచిపడు నాజ్యహోమమంత్రాహుతులకు
నిచ్చ సేయఁడు మనములో నిధ్మములకుఁ
బావకుండు నేఁ డెల్లి నీపై విరాళి. (4-32)

ఓకిలించు, వడచిపడు, నిచ్చ సేయఁడు అను తెలుఁగుపదములతో శ్రీనాథుఁడు సాధించిన స్వారస్యములు సహృదయహృదయాహ్లాదకరములు. (వేదమువారివ్యాఖ్య) 'సోమాయకుప్యన్నివ విప్రియుక్తః ససోమమాచా మతిహూయమానమ్ నామాపిజాగర్తి హియత్రతత్రో- స్తేజస్వినస్తంకతమే సహంతే' (8-74) అని మూలము.

"నలపతివ్రతలైన యోఁ దలఁప నొరుని
దివిరి నిందించి యోఁ బ్రస్తుతించి యోని (4-68)

ఏను + తలఁప = ఏఁదలఁప

ఏని + ప్రస్తుతించి = ఏఁబ్రస్తుతించి

ఇందలి 'ఏ' శబ్దములు భిన్నములు.

VII అలంతి మార్పులు :—

'ముఖపద్మ మొకించుక వ్రాల్చిపల్కె.' (4-4)

'నమదాననేందుః' అని మూలము. (8-19)

పద్మమునకుఁ దగినట్లు 'వ్రాల్చి' యనుట సముచితము.

'ఆకర్ణింపుము చెప్పెద
నాకర్ణపుటాయతాక్షి యవధానమునన్' (4-18)

'ఆకర్ణయాకర్ణతటాయతాక్షి' అని మూలము (8-57) 'తట' శబ్దమునకు బదులుగా 'పుట' శబ్దము వాడినాడు. 'కర్ణపుట'మనుటయే ప్రసిద్ధము. 'ఆరణ్యపర్వశేషము, పూరించెఁ గవీంద్రకర్ణపుటపేయముగాన్' అని యెఱ్ఱన యతిస్థానముననుంచి వాడినాఁడు.

'అమరతరువుల కొదవె పుష్పముల లేమి' (4-26)

"అప్యస్య దారిద్ర్యహరాః ప్రవాళై
ర్జాతా దరిద్రాస్తరవోఽమరాణామ్. (8-67)

ఇటఁ బ్రవాళములను బుష్పములుగా మార్చినాఁడు. ఈ పద్యము (4-26) తరువాతి పద్యమున స్వతంత్రసమాసఘటనా నైపుణ్యముఁ బ్రదర్శింపఁదలఁచి యీమార్పు చేసియుండును.

'మందారతరుప్రవాళమయచింతారత్నతల్పంబులన్' (4-27)

'సౌరభములేని యట్టిపుష్పంబువోలె' (2-24)

'అపకేశినో వంధ్య వృక్షస్య' అని మూలము (2-45)

VIII శ్రీనాథుని స్వరూప స్వభావములు :—

'సంపూర్ణపూర్ణిమాచంద్రబింబంబు విడంబింపంజాలు నెమ్మొగంబునకుం గళంకాలంకారశంక నంకురింపఁ జేయంజాలు కోమలశ్మశ్రు

రాజి విరాజిల్ల (1-59) ఈ యమూలకవచనమునందలి వర్ణనము శ్రీనాథుని 'నానాగు మీఁసాల నూత్నయౌవనము' నాఁటి రూపమునకుఁ బ్రతిబింబమైయుండునని తోఁచుచున్నది.

'వానిఁ బ్రశంసఁ జేయఁదగువాఁడు కృతార్థతముండు' అను పద్యము (4-11) శ్రీనాథుని యతిథి గౌరవబుద్ధిని సూచించుచున్నదని తలంపనగును.

గీ. అతిథి కడుసల్పుఁడైన నత్యధికుఁడైన
నింటికే తేరఁ బ్రియమందు నెవ్వఁడేని
వాని గౌరవ మది గౌరవంబుగాని
కాదు గౌరవ మాకారగౌరవంబు. (కాశీ)

అను కాశీఖండపద్య మమూలకమని శ్రీ ప్రభాకరశాస్త్రిగారు శృంగారశ్రీనాథమునఁ దెలిపియున్నారు కావున నీనైషధపద్య మట్టి యభిప్రాయమును ద్యోతకము చేయుననుటలోఁ వైరుధ్య మగపడదు. శ్రీనాథునకుఁ గల భోజనప్రీతిని భీమఖండ కాశీఖండములలోని యమూలకము లగు నతనిపద్యగద్యములు స్పష్టపఱచుచున్నవి. (భీమ. 2-139, 141. కాశీ. 7-186) ఇవి శృంగారశ్రీనాథమున నుదాహరింపఁబడియున్నవి. నైషధమునందును నమూలకము లగు భోజనపదార్థ వర్ణనములు గలవు. 6-120, 123, 124, 125, 139, పద్యము లమూలకములు.

శ్రీనాథునకు దేశిసంగీతముపైఁ బ్రీతికలదనుటకు "వీనులవిందుగఁ బాడి రంగసల్, దేశివిధంబుమార్గమునఁ దేటయు నొక్కట సాళగింపఁ గన్ (7-146) అను నైషధపద్యభాగమువల్లఁ దెల్లమగుచున్నది. 'దేశికగానమార్గములఁ దిన్ననిరీతులఁ బాడి పాడి' (హర. 3-62) అను హరవిలాసపద్యపాదము దీనిని బలపఱచుచున్నది. 'గీతాంతరేషు శ్రమవారి లేశైః' (కుమార 3-38) అనిమాత్రమే హరవిలాసపద్యపాదము

నకు మూలము కలదు. "ఆస్థానంబునఁ రాజనందనయుం దానును దేశిమార్గమున గంధర్వాప్సరోనృత్తముల్" (కాశీ. 3-19) వంటి కాశీఖండప్రయోగములుగూడ నమూలకములు కానచ్చును.

(కాశీ. 6-169)

"చిత్తములోనఁ బాయక వసించిన నిర్మలతత్త్వ విద్యన
త్యుత్తమశిష్యుఁ గూర్చి గురు లూఱటఁ బొందినయట్టిలాగునఁ

(7-36)

'ఆగమజ్ఞాననిధివి తత్త్వార్థఖనివి' (హార. 12)

అను హారవిలాసపద్యపాదము శ్రీనాథుఁడు తత్త్వార్థఖని యనుటకు నిదర్శనము. కావున నీనైషధపద్యపాదములు శ్రీనాథుని తత్త్వవిద్యాప్రదానమునకు సంబంధించినవే యని తోఁచుచున్నది.

IX అనుస్మృతులు :—

వ. అంభోరుహాక్షులు తన్ను వీక్షించుచు సంజాతకౌతుకంబున వింజమాకిడినభంగి నూరకుండ నప్పుణ్యశ్లోకుండు ప్రావృషేణ్యపయోధరధ్వానగంభీరంబైనయెలుంగున (4-16) నలుని రాయబారఘట్టమునందలి యీయమూలకవచనము శ్రీకృష్ణుని రాయబార సందర్భమునందలి యీపద్యముల కనుస్మృతిగాఁ గన్పట్టుచున్నది.

క. ఆకొలువువారు కర మచ
లాకృతి నొకపలుకులేక యందఱు వింజం
బాకిడిన కరణి ననశము
దాకారితచిత్తవృత్తులై యుండంగన్ (ఉద్యో. 3-255)

క. జలదస్వనగంభీరత
నెలుఁ గొప్పఁగ దంతదీప్తు లెసఁగ ముకుందుం
డలరు చెవుల నఖిలజనం
బులు విన ధృతరాష్ట్రభూవిభున కిట్లనియెన్.

వ్యామగ్రాహ్యపదము (8–98) మురారి యనర్ఘరాఘవము నుండియుఁ 'బుటపాకప్రతీకాశంబై' యనునది భవభూతి 'ఉత్తరరామ చరిత్ర'నుండియు గ్రహింపఁబడుట స్పష్టము.

ప్రబంధకలవులందఱు శ్రీనాథుని పద్యపాదముల ననుసరించిన వారే. ప్రబంధశయ్యకు మార్గదర్శకుఁడు శ్రీనాథుఁడే యనుటకు సందియములేదు. పిల్లలమఱ్ఱి పినవీరనాదు లాంధ్రీకరణవిషయమున శ్రీనాథునిపద్ధతినే యవలంబించియున్నారు. శ్రీనాథుని పద్యపాదముల నెట్లు పెద్దనాదు లనుసరించిరో వసుచరిత్రవిమర్శనమున విపులముగా నుదాహరింపఁబడియున్నది. అట్టి యనుసృతులు మఱికొన్ని కూడఁగలవు. కాని విస్తరభీతిని విరమించుచున్నాఁడను. ఈ సందర్భమున నాంధ్రనైషధవ్యాఖ్యాతృముద్రణసంస్కారముగూర్చి కొంచెము వ్రాయ వలసియున్నది.

X సర్వంకషవ్యాఖ్యాతృముద్రణసంస్కార పరామర్శము:—

శ్రీ వేదము వేంకటరాయశాస్త్రిగారు మహాకవి సమ్మతములని కరతలామలకముగ నెఱుఁగనగువానినిసైతము సవరించుట సాహస మనక తీరదు. ప్రోషిమ, బచ్చుకు, నిషధరాజంతవాని మొదలగువానిని దీని కుదాహరింపవచ్చును. పాఠనిర్ణయాదులనుగూర్చి దిఙ్మాత్రముగా నిటఁ బరామర్శించుచున్నాఁడను.

"వంచనలేక యానవము వంచినయప్పుడు ఫాల మోరగావించుఁడు......(7–183) 'బాలమోరగా' నని పూర్వముద్రణమున నుండఁగా 'ఫాలమోరగా' నని తమసవరణముగాఁ జూపినారు. 'ఫాల కోరగా' నని నెల్లూరుజిల్లా తాళపత్త్రపుస్తకమునఁ గలదని యొసఁగిరి. ఇదియే 'ఫాలమోరగా' నని దిద్దుటకు హేతువుకానోవును. పూర్వ ముద్రణముననే కాక పిఠాపురసంస్థానపుఁ దాళపత్త్రపుస్తకమునందుఁ

గూడ 'బాలమోరగా' నని కలదని పాఠభేదపత్రికరణముననే చూపి యున్నారు. బాలమోరగాననునది లేఖకదోషమనియు,'భాలమోరగా' ననునది కవిప్రయుక్త పాఠమనియుఁ జెప్పుట సముచితము. కాశీఖండ ముద్రణసంస్కారమను మదీయవ్యాసముపై (మార్గశీర్ష పుష్యమాస ముల సంచిక) నభిప్రాయమొసగుచు శ్రీ వఝలవారిట్లు వ్రాసినారు. "ఫాల" అను వర్గద్వితీయశబ్దమే లేదు. వర్గచతుర్థాదిశబ్దమే సాధువు. చూడుఁడు సంస్కృతకోశములు. సంస్కృతకోశములందు 'ఫాల' శబ్దమునకు 'లలాటము' అనునర్థము లేదు గాని 'ఫాలాక్షశివ' శబ్దము సర్వశబ్దసంబోధినిలో నగపడుచున్నది..." భాలశబ్దము శ్రీనాథ సమ్మతమనుట కావ్యాసమున యుక్తులు ప్రదర్శించియున్నాఁడను. ఫాలశబ్దము ప్రాసాదినిబద్ధస్థలములందుఁ గన్పట్టినట్లు లేదు. కాని ఫాలనయనశబ్దముమాత్రము ముక్తపదగ్రస్తమునఁ గలదు. "ఫీలవము గ్వాలివిఫాలఫాలనయనాలంఘ్యాంబకోత్తాల (హ. న.) ఇట్లే 'బాల కర్ణద్వయీ' అను పాఠము వ ఫ బ ప్రతులలోను, 'చాలకర్ణ' యని క ఖ గ డ థ ప్రతులలోను నుండఁగాఁ గళాపూర్ణోదయపరిష్కర్త గారు (శ్రీమల్లాదివారు) 'చాలకర్ణద్వయీ' యనియే ముద్రింపించి యథోభాగమునఁ దాళపత్త్రములలోని ద్వివిధరూపములను నొసంగి "ఫాలకర్ణద్వయీ' సముచితమగును" అని వ్రాసినారు. 'చాలకర్ణ' యనుచో 'చ' వర్ణము లేఖకదోషమనియు 'బాలకర్ణ' యనుచో వ్రాఁతలో నొత్తుతొలఁగినదనియుఁ 'భాలకార్ణద్వయీ' కవి ప్రయుక్త పాఠమనియు నిర్ణయించుట యుక్తము కాదా? "శబ్దరత్నాకరమున ఫాలశబ్దమే యుండుట భాలశబ్దమే లేకుండుట యవిమర్శకృతము" (శ్రీవఝల) శ. ర. లో లేకుండుటయే యీపరిష్కర్తలతడబాటునకు మూలము కావచ్చును.

'హరిహయునిక్ వరించెదవొ హవ్యవహుం జరణంబుత్రొక్కెదో'

'చరణంబు త్రొక్కెదో' యనియే కొండపల్లి వీరవేంకయ్య గారి ముద్రితపాఠము. కూచిమంచి తిమ్మకవి సరసపదికొసఁగిన యుదాహరణములో నీపాఠముతోడనే యిచ్చినాఁడు. 'కలికి నిను రాజ హంసంబు కాలుద్రొక్కె' (విజయ) 'అంబుధీశుని చరణంబుద్రొక్కె' (అడిదము సూరకవిచాటువు.) మొదలగు ప్రయోగములు గలవు. 'వరణంబొనర్చెదో' యనునది సరసము కాదు.

వలరాజు వెల్లెల్లి (8-201) యనుచో వెల్లల్లి పాఠము సరికాదని శ్రీ గిడుగు రామమూర్తిగారు చర్చించి రెండు మూఁడు సంస్కృతకవి ప్రయోగములు భాషాభేషజములో నొసఁగినారు. శ్రీనాథుని ప్రయోగములే యీవిషయమునకుఁ బ్రబలాధారములుగా నున్నవి.

'అతను జగజంపుగోడు గెవ్వఁ డవ్విధుండు (కాశీ. 4-195)

'అసమశరసార్వభౌము ముత్యాలగోడుగు
విధుఁడు......' (భీమ. 2-42)

"పామునకు బలియీయని ప్రతినవారు
నీఁగ కెన్నఁడు నేనిలియిడనివారు. (7-53)

"ఈఁ......గాటిని యిచ్చువారు"- పూ. ము. పిఠా. తాళ.

"ఇంక్క కెన్నడు గాదను యిచ్చువారు"- నెల్లూ. తాళ.

తాళపత్త్రిమాతృకలలో నిట్లుండఁగా శ్రీ వేదమువారు 'ఈఁగ కెన్నడు నేనిలియిడనివారు' అని ముద్రింపించినారు.

"ఈఁగకిలి పామునకుబలి' అని కుచేలోపాఖ్యానము దానము లేదనుటకు 'వారియింట ఇలీ బలీ పుట్టదు' అని లోకవాదము" ఈ వేదమువారి వ్రాఁతకు బ్రౌణ్యమేకారణ్యమని తోఁచుచున్నది. "ఇవి N. S. Food. Kuchelop 3-115. ఈగెకు యిలి పాముకు బలి పుట్టదు. వానియింట్లో యిలిభిక్షము బలిభిక్షము పుట్టదు. In the miser's house a fly cannot find a dinner"-Brown.

వేదమువారి సవరణము తాళపత్రిమాతృకా విరుద్ధమనుట స్పష్టము. "ఈఁగ కెన్నఁడుఁగాటు నేనిడనివారు" అనురీతిని సవరించుట యుక్తము. దీని కీ క్రింది పాండురంగమాహాత్మ్య ప్రయోగము ప్రబల ప్రమాణ మగుచున్నది.

"ముంచి యీఁగకుఁ గాటు, పాముసకు బలియు
నొసఁగఁడని భర్తృకై పొక్కు నవిద మదిని" (పాండు 4-149)

"సంతసంబయ్యె సురరాజ సాధుసాధు" (3-16) ఇట 'సాదు సాదు' అని ముద్రితము. "సాధుసాధు మహాబుద్ధిబోధమహిత" (కాశీ. 3-143) అను ప్రయోగము ధవర్ణస్థితికి స్థాపకమగునా? యని యాలోచింపవలసియున్నది.

"నముచిదమనుండు పుత్తెంచినాఁడు నీకు" (3-120) ననుచో నఖండయతి యగునని తలంచి శ్రీ వేదమువారు 'నాతినీకు'నని దిద్దివేసి వ్యాఖ్యలో వివరించినారు. "అఖండయతి శ్రీనాథసమ్మత మనుటయే లెస్స" (శ్రీ వఝ్ఝలవారి లేఖ.) కాశీ. 4-121, 6-141, 5-304, 7-200. (నూ. ము.) 1-63 నూ. ము. లో 2-50, 3-160, 6-270 పద్యములలో నున్నయఖండయతులు పూర్వముద్రిణమున సవరింపఁబడియున్నవి. భీమఖండమున 1-12, 1-80, 3-62, 3-179, 3-189, 3-221, 4-163, 5-25. 5-184, 6-10 పద్యములలో నఖండయతులు గన్పట్టెడి.

'నముచిదమనుండు పుత్తెంచినాఁడు నీకు' వంటి వఖండయతులుగాఁ దలంచుచో నీక్రిందివికూడ నట్టివే.

'ననుమీఱ మన్నించినాఁడు మేలె' (కాశీ. 4-148)

'నాఁడుమొదలుగ నిపుడు కన్నారమందు' (కాశీ. 5-9)

ఉత్తర హరివంశకారుఁడును నిట్టివి వాడినాడు.

"నన్నుఁ గఱలించి బ్రిదుకుఁగన్నారు లేకు" (ఉ. హ. 4-60)

'నా, నామునిబాధలం గమరినాడవు కాలినతాఁటి చందనై'

(ఉ. హ. 4-286)

'శంభుసర్వజ్ఞుఁడగుట లాక్షణికవృత్తి' (8-140) శంభుశబ్దము రాహిత్యాదులలోఁ జేర్చుకొనవలయునని వేదమువారు వ్రాసినారు. కాని 'శంభుసర్వజ్ఞుఁడనుట లాక్షణికవృత్తి' యని కవిప్రయుక్తపాఠముగా గ్రహించు టుచితము.

ఉద్దండపండిత కవీంద్రులగు హర్ష శ్రీనాథుల నైషధములను దారతమ్యనిరూపణపద్ధతిఁ బరిశీలించుటయు విమర్శనము వ్రాయుటయు నావంటి యల్పునకు సాధ్యము కాదని యెఱింగియు నాంధ్రభాషారాధన తత్పరత్వమున శక్యాశక్యవిచారము చేయక నాయెఱిఁగినకొలంది పరిశీలించి వీలైనంత సంక్షేపముగా నిట విమర్శించినాఁడను. ఈరచనమునకుఁ బ్రోత్సహించి కారణభూతులైన శ్రీ చతుర్వేదుల సత్యనారాయణ గారికి కృతజ్ఞతాపూర్వకవందనముల నర్పించుచున్నాఁడను. నా యీ వ్యాసమున గుణలేశము లేవేనున్న సహృదయులు గ్రహింతురుగాక!

గతసంచికానుబంధము

ప్రాచీనాంధ్ర చారిత్రకభూగోళము-నాడులు

శ్రీ కుందూరి ఈశ్వరదత్తు

వెలనాడు—ఆఱువేలు

ఇతరనాడులవలెనే, వెలనాడుసహితము ఆఱువేల గ్రామపరిమితి గలప్రదేశమని శాసనములలో వర్ణింపఁబడినది. "స్వస్తిశ్రీ సర్వలోకాశ్రయ శ్రీ విష్ణువర్ధనమహారాజుల ప్రవర్ధమాన విజయరాజ్య సంవత్సరంబులు 41-శకవర్షంబుల 983 నేంటి ప్లవ సంవత్సరంబున చేఱేటి దక్షిణంబున యాఱువేల వెలనంటి.....అగ్రహారంబు పలివేరి త్రైపురుషస్థానమున" అని యొక శాసనమునను, మఱియొక శాసనములో, త్రిశత్తోర షట్సహస్రావని యనియు వెలనాడు గ్రామసంఖ్యాలపరిమితి వివరింపఁబడినది. (7)

ఈ వెలనాడు మొదట ఆఱువేల గ్రామములు గలిగి తర్వాత ఆఱువేల మూడువందలకు వృద్ధియైనటులఁ దెలియుచున్నది.

వెలనాడు చోడమండలములోని యొక యంతర్భాగమని పైనుదాహరించిన శాసనములోఁ గలదు. చోడచాళుక్యులాంధ్రదేశము నాక్రమించుకొనినప్పుడు వారాంధ్రభాగములోని నాడుల చోడమండలములో నంతర్భాగములుగ పరిగణించిరి.

---

(7) (1) దక్షిణహిందూదేశ శాసనసంపుటము 10. సంఖ్య 8.
(తెనాలి తాలూకాలోని పలివేరు శాసనము)

(2) దక్షిణహిందూదేశ శాసనసంపుటము 4. సంఖ్య 1138.
వెలనాటి గొంకయ ద్రాక్షారామ శాసనము (శా. శ. 1055)

షట్సహస్రదేశము—ఆఱువేలనాడు

తాము షట్సహస్రావనీ నాథులమని చెప్పుకొన్నవారిలో అమరావతి నేలిన కోటమండలేశ్వరు లొకరు. వెలనాటిప్రభువుల విధమునసే వీరును తమ మూలపురుషుఁడు షట్సహస్రదేశమును త్రినయనపల్లవుని యనుగ్రహమున సంపాదించెనని తమశాసనములందు వ్రాసికొనిరి. (8)

"స్వస్తిశ్రీ చతుస్సముద్రముద్రిత నిఖిలవసుంధరాపరిపాలక, శ్రీమత్త్రినయనపల్లవ ప్రసాదిత కృష్ణవేణీనదీ దక్షిణషట్సహస్రావనీ వల్లభ, శ్రీధాన్యవటీ పురవరాధీశ్వర" అని వర్ణింపఁబడిరి. (9)

పై విధమునసే పరిచ్ఛేద రాజులును తాము కృష్ణవేణ్యానదీ దక్షిణ షట్సహస్రగ్రామావనీవల్లభులమని చెప్పుకొనిరి. (10)

(1) "విరజాపురీపురవరేశ్వర దుర్జయకుల కులాచలమృగేంద్ర సత్యహరిశ్చంద్ర, కృష్ణవేణ్యానదీదక్షిణ షట్సహస్ర గ్రామావనీ వల్లభ, వీరమహేశ్వర కొల్లిపాకపురవరేశ్వర."

(2) కృష్ణవేణ్ణా దక్షిణ తీరషట్సహస్ర......

అట్లె కొండపడుమటి మాండలీకులును దాము షట్సహస్రావనీనాథులమని చెప్పుకొనిరి. (11)

---

(8) ఎనమదలశాసనము ఎపిగ్రాఫియా ఇండికా సంపుటము 3. పుట 95.

(9) దక్షిణ హిందూదేశ శాసన సంపుటము 4 సంఖ్య 976

" " 10 " 198

(10) దక్షిణ హిందూదేశ శాసన సంపుటము 10 సంఖ్యలు 269, 222.

(11) దక్షిణ హిందూదేశ శాసన సంపుటము 6 సంఖ్య 103 (శా. శ. 1067) బుద్ధవర్మ వంశము వారైన పండమ షట్సహస్రావని నేలెనని కలదు.

రాజధాని – ధరణికోట

పట్నహాసి దేశమునకు ముఖ్యపట్టణము ధరణికోట. దీనికే ధాన్యకటకమనియు, ధాన్యాంకపురమనియు నామాంతరములు. దీనికే అమరావతీ ప్రాకృత శాసనములలో ధణ్ణకడ, ధణ్ణకట, ధణ్ణకటకమనియుఁ బేర్లు గలవు. (12)

ఈ వెలనాడు పై శాసన ప్రమాణముల ననుసరించి, గుంటూరు మండలములోని కమ్మనాటి కుత్తరమునను, కృష్ణానదీ దక్షిణతీరమున (దివి తాలూకా కలుపుకొని ఇదియె శాసనములలో ద్వీపముగా పేర్కొనఁబడినది) గుంటూరు, రేపల్లె తాలూకాలును, సత్తెనపల్లి తాలూకాలో పల్నాటికి తూర్పుభాగమును, బాపట్ల తాలూకాలో నుత్తరభాగము తూర్పున సముద్రముగలభూమి నావరించియుండెనని యూహింపనగును.

కన్నడశాసనములు–వెంగినాడు

చోళ చాళుక్య ప్రభుత్వ మాంధ్రదేశములో నంతరించిన తర్వాత కొన్నివత్సరములు పశ్చిమచాళుక్య ప్రభువైన త్రిభువనమల్ల దేవుఁ డాంధ్రవేంగీ మండలమును జయించి పాలించిన ట్లతని శాసనములవలనఁ దెలియుచున్నది.

తెనాలి తాలూకా కొమ్మూరు గ్రామములో త్రిభువనమల్ల చాళుక్య విక్రమాదిత్యుని ప్రచండ దండనాయకుడైన అనంతపాలయ వ్రాయించిన కన్నడ శాసనములో పశ్చిమ చాళుక్యరాజు వేంగి పది నాల్కుసాసిరము (వేంగిపదునాల్గువేలు) నేలు చుండెనని తెలియుచున్నది. అనంతపాలుని మేనల్లుడైన గోవిందరాజు కర్నూలు జిల్లాలోని త్రిపురాంతకములో వ్రాయించిన మఱియొక కన్నడశాస

(12) Luder's list Nos. 1205, 1225, 1271 etc., Epigraphia Indica Vol. X.

నములలో ఆవిక్రమాదిత్య చక్రవర్తియే 'బేంగిపన్నిర్చాసిరము, ఎమ్మె దిలె యెలుసాసిరము' నేలు చుండెనని వక్కాణింపఁబడినది. ఈశాస నములఁ బట్టి వేంగిరాజ్యము పశ్చిమ చాళుక్యప్రభువుల వశమయ్యెనని తెలియనగును. ఇతని శాసనములు ద్రాక్షారామ భీమేశ్వరా లయములోఁ గూడ నున్నవి. (13) బేంగి పన్నిర్చాసిరమనగా వేంగి పండ్రెండు వేలని యర్థము. వేంగిమండలము కృష్ణకు దక్షిణమున గుంటూరు, కర్నూలు, నెల్లూరు మండలముల వఱకు వ్యాపించియుండె నని యూహింపవచ్చును. అందుకనే వేంగి వేయి, వేంగి పండ్రెండు లేక పదునాల్గు వేలు గానోపును.

వేంగివిషయము—వెంగోరాష్ట్రము

వెంగోరాష్ట్రము (వెంగనాడు) పల్లవప్రభువైన రెండవ సింహ వర్మ మాంగడూరు శాసనములో పేర్కొనఁబడినది. ఈశాసనము విజయదశనపురమునుండి యొసఁగఁబడినది. ఈదశనపురమె, నెల్లూరి మండలములోని 'దర్శి' గ్రామముగా శాసనపరిశోధక శేఖరులైన శ్రీ వెంకయ్యగారు నిర్ణయించి యున్నారు. (14) పల్లవులు పాలించిన ఈ వెంగోరాష్ట్రము వేఱు, వేంగిరాష్ట్రము వేఱు. వెంగోరాష్ట్రమె వెంగనాడుగ నెల్లూరిమండలములో సూళూరుపేటలోని తురంగేశ్వర స్వామి యాలయములో వ్రాయఁబడిన తమిళశాసనములో పైయూ

---

(13) (1) తెనాలితాలూకా కొమ్మూరు శాసనము (కన్నడము) కర్నూలు తాలూకా త్రిపురాంతకశాసనము (కన్నడము) దక్షిణ హిందూదేశ శాసన సంపుటము- 9

ప్రథమ సంపుటము. సంఖ్య 196. (క్రీ. శ. 1118)

" " 213. (క్రీ. శ. 1126)

(2) దక్షిణ హిందూదేశ శాసన సంపుటము. 4. సంఖ్యలు 1212, 1213, 1229 (క్రీ. శ. 1121-1125)

(14) Indian Antiquary Vol. V. Page 154.

రిళం కొట్టములోని వెంగనాంటిలోని సురబూరనియెడి సింగలంతపురమని సూళూరుపేట పేర్కొనఁబడుటవల్ల, వెంగోరాష్ట్రము వేఱు, వేంగిరాష్ట్రము వేఱని స్పష్టము. అరవ సారస్వతములో తిరుపతి కొండకు వెంగడమనియు, వేంకటేశ్వరస్వామికి తిరువెంగడనాథుఁడనియుఁ బేర్లుకలవు. నెల్లూరిమండలములో నుదయగిరిశాసనములో శ్రీ వెంకటేశ్వరుడు వెంగడనాథుడని పేర్కొనబడినాడు. (15)

ఈ వెంగడ మనుసరించియే, తత్పరిసరప్రాంతములకు వెంగోరాష్ట్రమను పేరు వచ్చియుండును. ఈ వెంగోరాష్ట్రము, దక్షిణ నెల్లూరిమండలము, చెంగల్పట్టు, ఉత్తరార్కాటు జిల్లాలు, ఉత్తరమున తిరుపతివఱకును వ్యాపించి తొండమండలములో నంతర్భాగముగ నుండెనని యూహింపవచ్చును. (16) ఇప్పటికి ఇది నాయూహ. భావిపరిశోధనవల్ల నిర్ధారణ సేయవలసి యున్నది.

పా నా ర వి ష య ము

ఆంధ్రదేశములో ప్రాచీనమును, ప్రసిద్ధమునైన విషయములలో పానార మొకటి. ఇయ్యది వేంగినాటిలో వసిష్ఠగోదావరి నంటుకొని, పశ్చిమగోదావరిమండలమునందలి తణుకు, భీమవరము, నరసాపురము తాలూకాల నావరించి యుండెను. ఏడవ శతాబ్ద ప్రారంభమునాటి పృథ్వీమహారాజు తాండివాడ శాసనములో పాగునారవిషయము పేర్కొనబడినది. మహారాజ రణదుర్జయుని కుమారుడగు విక్రమేంద్రుని పుత్త్రుడనగు పృథ్వీమహారాజు పిష్టపురము (పిఠా

(15) వెంగనాండు (Sulurpet–(4) Nellore Inscriptions ; వెంగడనాథనొడుపడి-(Udayagiri (6)

ఈ సూళూరు మరియొక శాసనములో వేలూరునాటిలోనిదని తెలుపబడినది (Sulurpet– (7)

(16) శ్రీ కృష్ణస్వామి అయ్యంగారు రచించిన తిరుపతిచరిత్ర. పుటలు 1.29 (History of Tirupathi pages 1–29.)

పురము) నుండి కొండమంచి గ్రామనివాసియు, కామకాయనసగోత్రుడును, విష్ణుశర్మ పుత్త్రుడును, పృథ్వీశర్మయొక్క కుమారుడు నగు భవశర్మకు పాగుణార విషయములోని తాణ్డివాడగ్రామమును అగ్రహారముగా సర్వబాధాపరిహార మొనర్చి యిచ్చెను.

"శ్రీ పృథివీ మహారాజః పాగుణార విషయే తాణ్డివాడ గ్రామ మధి వసత స్సర్వ్వ సమవేతా౯ కుటింబినః సమాజ్ఞాపయతి" పై శాసనము భారతి పత్రికలో యువ సంవత్సర భాద్రపద మాససంచిక యందు ప్రకటించబడినది. ఇదియె పానార విషయమును గూర్చి తెలుపు ప్రథమ శాసనము. చాళుక్య ప్రథమ విజయాదిత్యుని యొక శాసనములో నియ్యది ప్రాకునారవిషయమని వక్కాణింప బడినది. దీనిలో విజయాదిత్యుడు ప్రాకునార విషయములోని వర్జిపఱ్ఱు గ్రామ వాస్తవ్యుడును, భారద్వాజగోత్రుడును, మాధవ నామధేయుడునగు నొకవిప్రునకు అగ్రామములోని కొంతభూమిని దానము చేసెను. (17)

ఈ క్రింది మరికొన్ని శాసనములలో నీ పానారవిషయము పేర్కొనబడినది-

(1) దక్షిణ హిందూదేశ శాసన సంపుటము 4. సంఖ్య 1298.
పావనవారమున తనుకున కొమ్మనపెగ్గడ.

(2) దక్షిణ హిందూదేశశాసనసంపుటము 5. సంఖ్య 75.
పావునవారములోని మెటగుములవారి మాడియనాయకు కొడుకు గొణ్డియపెగ్గడ.

---

(17) "విజయాదిత్యుని రెండుతామ్రశాసనములు" ఆంధ్ర చారిత్రక పరిశోధక మండలి వారి పత్రిక-సంపుటము 5. పుట. 56. ఈ విజయాదిత్యుడు క్రీ. శ. 751-769 వేంగీ రాజ్యమేలిన పూర్వ చాళుక్య ప్రభువు.

(3) దక్షిణహిందూదేశ శాసన సంపుటము 5. సంఖ్య 124.
(శా. శ. 1228.)
పావరాన విప్పఱుతను.

(4) దక్షిణ హిందూదేశ శాసన సంపుటము 6. సంఖ్య 148.
(శా. శ. 1076.)
పానవారములోని అగ్రహారమైన కొండేటి.
"పానావార విశేషధాత్రివిషయే కొండేటి వాస్తవ్యకః."

(5) దక్షిణ హిందూదేశ శాసన సంపుటము 10. సంఖ్య 146.
(శా. శ. 1082.)
"శాకాబ్దె నయనేభ ఖేండుగణితే గూఢస్తనీతీరగే తస్మిన్
పావనవార దేశలలితే శ్రీ డుత్తికాఖ్యేపురే."

(6) దక్షిణ హిందూదేశ శాసనసంపుటము 10. సంఖ్య 147.
(శా. శ. 1082.)
"శాకాబ్దె భుజదంతి ఖేండుగణితే శ్రీ పోతనాఖ్యః ప్రభుః ప్రాదా
త్పావినవార విషయే గోధస్తనీ తీరగే గ్రామే డుత్తికనామ్ని."

(7) ముమ్మిడినాయకుని శ్రీరంగము శాసనమునను, కోరుకొండ శాసనమునను, పానారవిషయము పేర్కొనబడిన సంగతి యిదివఱకె సూచించియున్నాను. శ్రీరంగము శాసనములో వసిష్ఠ గోదావరి పశ్చిమతీరముననున్న పానారవిషయములోని కొట్టల్లపల్లి గ్రామము దానముచేయబడినట్లు వ్రాయబడినది. ఆ గ్రామసీమలలో నీదిగువగ్రామము లుదాహరింపబడినవి.

మోసంబల్లు, దేవ, నంగిపూడి, చేఱుకువాడ, విల్లూరు, తామరవాటక, పెనుంకొండ, మారెడేఱు.

(ముమ్మిడినాయకుని శ్రీరంగముశాసనము ఎపిగ్రాఫియా ఇండికా సంపుటము XIV పుట 83–96.)

(8) రెండవఅమ్మరాజు వండ్రము శాసనము.

"యస్య భవద్విషయే (పావ్రనవార) ప్రాందోఱ్ఱు బేటిపూండి నామ సహాటకభాగ మగ్రహారీకృత్యసర్వ కరపరిహారేణ దత్త ఇతి విదితమస్తు."

ఈశాసనములోనే కొండేఱుగ్రామము సహితము పేర్కొనబడెను.

(ఎపిగ్రాఫియా ఇండికా సంపుటము IX పుట 131-135.)

(9) అనవోతురెడ్డి కొమ్ముచిక్కాలవలస శాసనము—చిక్కాలగ్రామము (ఆంధ్ర చారిత్రక పరిశోధకమండలివారి పత్రిక సంపుటము 3. పుట 229.)

పై గ్రామములు నేటినామములతో నీక్రింది తాలూకాలలో గలవు.

మోనంబఱ్ఱు	—	మునమఱ్ఱు	—	తణుకుతాలూకా
నంగిపూండి	—	నెగ్గిపూడి	—	,,
చెఱుకువాడ	—	చెఱుకువాడ	—	,,
తనుకు	—	తణుకు	—	,,
కొట్టలపఱ్ఱు	—	కోతాలపఱ్ఱు	—	,,
తాండివాడ	—	తాడిపఱ్ఱు	—	,,
కొండేఱు	—	కోడేరు	—	నరసాపురము తాలూకా
దుత్తిక	—	జుత్తిక	—	తణుకుతాలూకా
విప్పఱుత	—	విప్పఱ్ఱు	—	,,
విల్లూరు	—	విల్లూరు	—	నరసాపురము తాలూకా
దేవ	—	దేవ	—	,,
బేటిపూండి	—	బేతపూడి	—	భీమవరము తాలూకా
ప్రాందోఱు	—	పాందువ్వ	—	భీమవరము తాలూకా

వెట్టగుములూరు	—	గుములూరు	—	నరసాపురము తాలూకా
పెనుకొండ	—	పెనుగొండ	—	తణుకు తాలూకా
తామరవాడ	—	తామరాడ	—	,,
మారెడేఱు	—	మారుచేరు	—	,,
చిక్కాల	—	కొమ్ముచిక్కాల	—	నరసాపురము తాలూకా

ఒకటి, రెండు గ్రామములు రెండు మూడు తాలూకాలలో నున్నవి. అయినను విషయనిర్ణయమునకు బాధింప నేరవు. పానారవిషయమనునది వేంగిమండలములో ఉభయ గుద్రాహారవిషయములకు మధ్య నుండెననియు నిప్పటి తణుకు, భీమవరము తాలూకాలును నరసాపురము తాలూకాలో గొంతభాగమును గలసి యుండెనని భావింప వచ్చును.

గోస్తనీనది-గోస్తనది

పానవారవిషయములో గోస్తనీనదికలదని జుత్తిక శాసనములు పేర్కొనుచున్నవి. ఈనదికి శాసనములలో గూడస్తనీయనియు, గోధస్తనీయనియు బేర్లు గలవు. ఇది యిప్పుడు తణుకు భీమవరము తాలూకాలలో నొక కాలువగా పడుమటి గోదావరి డెల్టాలో మార్పును జెందియున్నది. దీనికి గోస్తనది యనిపేరు. ఈనది వాయు పురాణములో పేర్కొనబడినట్లు వినియుంటిని గాని, దానివివరములు ఆంధ్రప్రదేశములలోని నదులను గూర్చి వ్రాయునపుడు ప్రత్యేకముగా తెలుపబడును.

పొత్తపినాడు

పొత్తపి యనుగ్రామము కడపమండలములో రాజంపేట తాలూకాలో చెయ్యేరు నదీతీరమున నున్నది. ఆగ్రామ నామమును బట్టియే యీనాడునకా పేరువచ్చెను. కొణిదెన చోడులలో పూర్వుడైన దశవర్మ యనునతడు పాకనాటిని జయించి, పొత్తపి పట్టణమును

రాజధానిగా నొనర్చి పరిపాలించెనని, నరసారావుపేట తాలూకా బొప్పూడిశాసనములో వర్ణింపబడినది. కరికాలచోడునకు మహిమాను డను కుమారుడు గలడు. అతనికి ముగ్గురుకుమారులు గల్గిరి. వారు కరికాలుడు, తొండమానుడు, దశవర్మ యనువారలు. కడపటి వాడైన దశవర్మ కొణిదెన చోడులకు పూర్వపురుషుడై పాకనాటినిజయించిన వాడు. (18)

"తేషాం త్రయాణాం దశవర్మ ధాత్రీపతిః స్వశౌర్యాదథ పాకరాష్ట్రం
ఆక్రామ్య వీరప్రవరో రరక్ష క్షమామిమాం పొత్తపి రాజధాన్యాం"

పైన జెప్పబడిన కరికాలుని వంశమున తెలుంగు బిజ్జన జనించె ననియు, నాతని మనుమడు మల్లిదేవుడు పొత్తపి రాజధానిగా పాక నాటిని బాలించుచుండెననియు, కొణిదెన శాసనమునందు గలదు. (19) కొణిదెన నరసారావుపేట తాలూకాలో నున్నది. కమ్మనాటికి రాజ ధానిగ నుండెను.

కం. అట్టికరికాల నృపతికిఁ
బుట్టెను మహిమానచోడుడు భువినాతనికిం
బుట్టిరి గరికాలుఁడు సిరి
కట్టనునుంగులు దొండమాన ఘనదశవర్మల్.

కం. అకరికాల నరేంద్ర
ప్రాకట వంశమునఁబుట్టె భాసర్కాదులర
త్నాకర చంద్రుడు రిపునృప
భీకరుఁ డధికుండు చోడ బిజ్జన బిరుదై.

చ. బిరుదన జన్నయా తెలుగు బిజ్జనమన్మడు మల్లిదేవుడ
చ్చెరువగు చున్న పొత్తపిడు చెన్నగు పీడుగ వాలిపాకనా

(18) దక్షిణ హిందూదేశ శాసన సంపుటము. 6. సంఖ్యలు, 651.
(19) దక్షిణ హిందూదేశ శాసన సంపుటము 6. సంఖ్య, 628.

డిరువది యొక్క వేయి జననేలుచు బల్లహు దండుగెల్చి త
త్కరివర కుంభమౌక్తిక లతాతతి బూచె నిజాసిపుత్రిక౯.

కడవ మండలములోని అత్తిరాల గ్రామములోని తమిళశాసనములలో అధిరాజేంద్రమండలములో పేర్వాకనాడులో పొత్తపినాడొక యంతర్భాగమని తెలుపబడినది. నందలూరిలోని తెలుగు శాసనములో నొకదానియందు పొత్తపినాటిలో తాళపాక, లెంబాక, టంగుటూరు, ప్రోలి, ఒప్పిలియను గ్రామములా గ్రామపెద్దలు చొక్కనాథ పెరుమాళ్లకు ధారవోసి యిచ్చిరనియు గలదు. పైగ్రామము లన్నియు రాజంపేట తాలూకాలోనివై యున్నవి. ఆగ్రామములే గాక నందలూరు, అత్తిరాల, గుండ్లూరు, కుందులూరు అనుగ్రామములు పొత్తపినాటిలోనివని కడపమండలములోని యాగ్రామములందున్న తమిళ, ఆంధ్ర శాసనములవల్ల విదితమగుచున్నది. పైగ్రామములు రాజంపేట తాలూకాలోనివై యున్నవి. ప్రొద్దుటూరి తాలూకాలోని కొత్తపల్లియు పొత్తపినాడులోనిదని యాగ్రామమునందలి యొక తెలుగు శాసనమువల్ల దెలియుచున్నది.

నెల్లూరిలోని రంగనాయకస్వామి వారి దేవాలయములో నొక తమిళ శాసనములో జయంకొండచోడమండలములో పొత్తపినాడొక యంతర్భాగమని వ్రాయబడినది. ఆశాసనములో క్రిందినాడు లుదాహరింపబడినవి. పేడైనాడు, పేరాట్టినాడు, ముంగలారట్టినాడు, కడైసింగనాడు, పూంగైనాడు, తొంగైపూనూల్నాడు, చాకలనాడు, పొత్తపినాడు. విజయనగరసామ్రాజ్యాధీశుడైన తిరుమల దేవరాయల పెనుగులూరు శాసనములో సిద్ధవటసీమలో పొత్తపినాడున్నదని వ్రాయబడినది.

ధూర్జటిమహాకవి శ్రీకాళహస్తిమాహాత్మ్యమునందు కన్నప్ప యను తిన్నని జన్మభూమి వర్ణనములో నతని జన్మభూమి పొత్తపినాటిలో వుడుమూరని వ్రాసియున్నాడు.

ఉ. పొత్తపినాటిలో విపినభూమిఁ గిరాతులకాటపట్టు లో
కోత్తర వన్యవస్తు వుడుమూరను పక్కణమొప్పుఁ దద్రమో
దాత్తమహత్త్వమద్భుత రసావహమూహ యొనర్ప మేదినీ
భృత్తట నిర్ఝరాంబురుహ బృంద సుగంధ సగంధవాహమై.

తృతీయాశ్వాసము. పద్యము, 3.

పైనుదాహరించిన వుడుమూరు గ్రామలో రాజంపేట తాలూకా టంగుటూరి గ్రామమునకు సమీపమున 'ఉడుములపాడ'ను గ్రామమని ఆగ్రంథమునందలి టీకలోనే వ్రాయబడినది.

అయ్యలరాజు నారాయణామాత్యుడు హంసవింశతి ప్రథమాశ్వాసము ఏబదిమూడవ పద్యములో నీదిగువ నాడుల పేర్కొని యున్నాడు.

కం. వెలనాడు వేగినాడును
బులుగులనా డ్పాకనాడు పొత్తపినాడుఁ
అల మురికినాడు రేనా
డలయుక గనుఁగొంటి నచటి యబలలఁగంటిఁ.

ఇంతవఱకు పైనాడులలో పులుగులనాడు తప్ప, మిగిలిన నాడులను గూర్చి వ్రాసియున్నాను. తిరుపతి దేవస్థానశాసనసంపుటములలో తాళ్లపాక, పరాండలూరు పొత్తపినాటి లోనివని తెలియుచున్నది. తాళ్లపాక, పొందలూరు (పెరండలూరు) గ్రామములు రాజంపేట తాలూకాలో గలవు.

విజయనగరసామ్రాజ్యములో నిది ఉదయగిరిరాజ్యములో సిద్ధవటసీమలో నంతర్భాగమని యానాటి శాసనములలో వ్రాయబడి యున్నది. పొత్తపినాడనునది యిప్పటి రాజంపేటతాలూకా ప్రొద్దుటూరుతాలూకా కొంతభాగము నైయుండెనని యూహింపవచ్చును.

దీనికితూర్పున పాకనాడు, ఉత్తరమున ముల్కినాడు, దక్షిణమున వెంగోనాడు, పడమట పేర్వాకనాడు కలవు. (20)

వేఙాక పొత్తపినాడు

చరిత్రకెక్కినదియు, ప్రసిద్ధిని గాంచినట్టియు వేఙోళ పొత్తపినాడు శాసనబద్ధమై, మఱుగువబడియున్నది. ఈ రెండవ పొత్తపినాడు గోదావరి మండలములోని ప్రోలునాటిలో నంతర్భాగమైయుండెనని తోచుచున్నది. వీరచోడుని పిఠాపుర శాసనములో ప్రోలునాటిలోని, మాలపల్లి, పొన్నతోఱ్ఱు అనురెండుగ్రామములును, ఉత్తర వరుస విషయములోని 'అలమి' యనుగ్రామమును గలపి వీరచోడ చతుర్వేదిమంగలమని పేరుపెట్టి అయిదువందల ముప్పదియారు బ్రాహ్మణుల కగ్రహారముగ నిచ్చెనని కలదు. ఆగ్రామమునకు సీమల వివరించు పట్టున 'ఉత్తరవరస- మల్లప్రోలునుంబొన్నవాడయుం గూడిన చోట ఱాయును దీని ఉత్తరమున కొల్లిప్రోలును బొత్తపినాంటి చేబ్రోలును గూడినచోట తంగ్గడుల జెట్టునపుట్టయు...' నని గ్రామ సీమానిర్ణయము చేయబడినది. సంస్కృతభాగములో నిట్లున్నది- "షట్కర్మ నిరతేభ్యః న్యూనాధిక భావేన చతుశ్చత్వారింశ దధిక

---

(20) (1) అత్తిరాలశాసనములు. సంఖ్యలు, 647, 650, 652.

(2) గుండ్లూరు సంఖ్య 665
(3) కుండలూరు ,, 668
(4) కొత్తపల్లి ,, 687
(5) ఎమ్మెనూరు ,, 899
(6) నందలూరు ,, 797 799
(8) టంగుటూరు ,, 879
} మద్రాసు శాసనములు కడపజిల్లా.

(9) పరాండలూరు
(10) తాళ్లపాక
} తిరుపతి శాసనసంపుటములు, 3. సంఖ్యలు 31 ; 61.

(11) తిరుమలరాయని పెనుగులూరు శాసనము.

ఎపిగ్రాఫియా ఇండికా సంపుటము XVI పుట 241.

పంచశత సంఖ్యాక భాగాక పరికల్ప్య భవద్విషయే ద్వాదశపూండి సహిత మాలవెల్లినామగ్రామః పొన్నతొఱ్ఱి నామగ్రామశ్చ ఉత్తరవరుస విషయే ఆలమి నామగ్రామ శ్చేతి గ్రామత్రయ మేకీకృత్య శ్రీవీరచోడ చతుర్వేదిమంగలనామ్నా సుప్రతిష్ఠాగ్రహారీకృత్య..."

పై శాసనములో వివరింపబడి, ఏకీకృత్యముగావింపబడిన గ్రామములు పిఠాపురముడివిజనులో మల్లవరము, పొన్నాడ, అమరవిల్లి యను నామములతో వెలయుచున్నవి. ఒకదానికొకటి చేర్చియే కలవు. చేబ్రోలుసహిత మానామముతోనే మల్లవరము సమీపముననే కలదు. ఈగ్రామములన్నియు ప్రోలునాటిలోని వని శాసనములో వ్రాయబడినది. ప్రోలునాటిని గూర్చి వ్రాయునపుడు వివరముగా తెలుపు చున్నాను. చేబ్రోలు పొత్తపినాటిలోనిదనియు, ఆలమి (అమరవిల్లి) ఉత్తరవరుసవిషయములోనిదనియు ప్రత్యేకముగా వివరింపబడినది. ఈపొత్తపినాడును, ఉత్తరవరుసవిషయమును ప్రోలునాటిలో నంత ర్భాగములని తోచుచున్నది.

దానార్ణవుని కాండ్యముశాసనము-పొత్తపినాడు

రెండవ అమ్మరాజు పిమ్మట వేంగీరాజ్యమేలిన సతని సవతి సోదరుడగు దానార్ణవుని కాండ్యము శాసనములో నితడు మండికొండ చాళుక్యరాజ వంశోద్భవులును కుసుమాయుధుని కుమారులునగు మల్లన, గొండియ యనుసోదరులను పొత్తపినాటికి సామంత పరిపాలకు లుగా నియమించెనని వ్రాయబడినది. ఈదానార్ణవుడు క్రీ. శ. 970 సంవ త్సరములో పట్టాభిషిక్తుడయ్యెనని యీశాసనమునందె కలదు. ఆపట్టాభి షేక కాలముననె యీశాసనము వ్రాయించి యుండవచ్చును. ఈశాస నము విశాఖపట్టణముజిల్లాలోని శ్రీకాకుళమునకు ఇరువదిమైళ్లదూర మున నున్న కాండ్యము గ్రామములో దొరకినది. ఈశాసనములోని మనకుకావలసిన భాగములు ఉదాహరించుచున్నాను.

తాభ్యాం మల్లియరాజ గొండియరాజభ్యాం భవద్విషయే పొత్తపినాండు త్రిశతం శాసనీకృత్వా సర్వకరపరిహారం తతోఽకరపరి తుష్టైర స్మాభిర్దత్త మితివిదితమ్-

అస్యావధయః పూర్వతః పంపానదీ నదీ దక్షిణతః ఉత్తరవరుస పశ్చిమతః మీనుంబాకనాండు ఉత్తరతః నిడగునదెబ్బది.

శాసనసంపాదకులైన శ్రీ నరసింహముగారు ఈపొత్తపినాటిని కడపమండలములోని పొత్తపినాటిగా నిర్ణయించిరి. దానార్ణవుని సవతియన్నయగు అమ్మరాజవిజయాదిత్యుని కాలమునగాని, యితని కాలమునగాని వేంగీచాళుక్యరాజ్యము వెలనాడును దాటి విస్తరించి, పొత్తపినాడు సహితము కలిసి యుండెననుటకు చరిత్రాధారములు లేవు. అదియునుగాక దానార్ణవుడు తాను తనపరిపాలనమున నున్న రాష్ట్రములు లేక నాడులు గాక ఎక్కడనో యున్న పొత్తపినాటిని సోదరులకిరువురకు దత్తముగానిచ్చె ననుట సమంజసముగా కన్పట్టదు. నాయభిప్రాయము ఈసోదరద్వయమునకు తాను తనసవతియన్న తర్వాత రాజ్యమునకు వచ్చుటకై వారొనర్చిన సహాయమును గూర్చి కృతజ్ఞతను దెల్పుటకై, తనరాజ్యములో నంతర్భాగమైన పొత్తపినాడు నొసగియుండును. కాండ్యముశాసనములో చెప్పబడిన పంపానదియు, ఉత్తరవరుసయు, గోదావరిమండలములోనే గలవు. వీరచోడుని పిఠాపురశాసనములో పొత్తపినాడు, ఉత్తరవరుసలు నుదాహరింపబడినట్లు పైనివ్రాసి యున్నాను. పంపానదియు, ప్రోలునాటిలోనే కలదు. ఈపంపానది గోదావరిమండల చరిత్రలో (Godavari District Gazatteer) వ్రాయబడక యుంటచే మరుగుపడి యున్నది. ఈనది పెద్దాపురము తాలూకాలో గాతులపూడిగ్రామ సమీపమున నుద్భవించి, అన్నవరము మీదుగా ప్రవహించి, తుని డివిజను గుండాపోయి సముద్రగామి యగుచున్నది. తుని డివిజనులో పంపానరమును దేవాల

యము గలదు. ఈనది యిప్పటికా నామముతో సీమండలమున రివిన్యూ, రహదారీశాఖల పరిపాలనములో వ్యవహరింపబడుచున్నది. కాబట్టి కాండ్యము శాసనములోని పొత్తపినాడు, పిఠాపురము శాసనములోని పొత్తపినాడు ఒకటియే యని నిరూపింపవచ్చును. కాండ్యము శాసనములో వెనుగునడెబ్బది, మీనుంబాకనాడు ఎవ్వియో చెప్పుటకు ఉపపత్తులు గోచరింపవు.

సామర్లకోటకు సమీపముననున్న చాళుక్య భీమవరములోని భీమేశ్వరస్వామి యాలయములోని క్రీ. శ. 1207 సంవత్సరమునకు చెందిన యొక శాసనములో సామహాదేవరకు నాగవంశోద్భవుడైన మన్నెరుసంక్యరాజు తన తండ్రియైన సెమ్మంగిరాజునకు ధర్మార్థముగా తననిజవృత్తియైన పొత్తపినాటిలోని నడుపూరు అమృతపడిసమ్పునకు ధారాపూర్వకము చేసి యిచ్చినట్లు కలదు. ఈ చాళుక్యభీమవరము సకటమంతనినాటిలోనిదని యిచ్చటి శాసనములలో గలదు. ఇచ్చటి శ్రీ భీమేశ్వర మహాదేవరకు, ఎక్కడనో కడపమండలములో నుండిన పొత్తపినాటిలోని గ్రామమును దేవుని అమృతపడికై యిచ్చుట సంభవించియుండదు. ఈ నడుపూరుగ్రామము గోదావరిమండలములోని పొత్తపినాటిలోనిదేయై యుండును. ఈ సంక్యరాజు ప్రోలునాడు నేలుచుండిన చాళుక్యమల్లపదేవునకు సామంతుడై, పొత్తపినా డేలుచుండెనని భావింపనగును. ఈ శాసనకాలమున కడపమండలములోని పొత్తపినాడును తెలుగు చోడులైన మధురాంతక పొత్తపిచోళ బిరుదాంకుడైన [సల్లసిద్ధయచోడు డేలుచుండెను. కావున నడుపూరుగ్రామము చాళుక్యభీమవర సమీప గ్రామములలో ప్రోలునాటిలోని గ్రామమేడైన గావలసియుండెను—

(సశేషము)

ప్రాచీనకాలశిల్పచిత్రలేఖనములు

శ్రీ విశ్వనాథ నరసింహం, యం. ఏ. బి. ఇడి.,

వారి విలాసహాసాదులును మఱికొన్ని చిత్తరువులం జూడనగును. బుద్ధ భగవానుని జీవితచరిత్రము, ఆమహనీయుని పూర్వజన్మవృత్తాంతములం దెల్పు జాతకకథలును కొన్ని కుడ్యచిత్రంబుల నొప్పారుచున్నవి. మఱియు జంతువుల చిత్రములు మున్నగునవి చిత్రకారులు తమ యిచ్చవచ్చినవానిని చిత్రించియుండిరి.

మఱియు నాకాలమున జైనమతముకూడ ప్రబలముగా నుండుటచే జినదేవునివిగ్రహములు శిల్పరచనకు మార్గదర్శకముగా నుండెను. హిందూమతమే మూలముగాం గల్గినదైనను బౌద్ధమతమువలెనే జైనమతముగూడ హిందూమతమును సంస్కరించు నాదర్శముతో బయలుదేఱిన దనవచ్చును. చాలవఱకు బౌద్ధజైనమతసిద్ధాంతములు సమానోద్దేశములతోం గూడినవి. జీవునకుం బునర్జన్మములేని విముక్తియే రెండింటియాదర్శము. అయినను వారు ఆచరణాభ్యాసములలోం గొన్ని మార్పులతో వ్యవహరించుచుండిరి.

జినముని యనంబడువాండు మహావీరవర్ధనుండు. క్రీ. పూ. 600 సం॥ ఆతం డవతరించినట్లు తెలియుచున్నది. తపోనిష్ఠవలన నాతనికి జినుండను నామము సార్థకమయ్యె. ఆతని కార్గురు ప్రముఖశిష్యులుండిరి. మఱియు నిరువది నలుగురు జినులనంబడు ఋషులు గలరనియు భక్తులు వారినెల్లర వేరువేరువిధముల రూపించిరనియుం దెలియును. ప్రత్యేకచిహ్నములచే వారందఱ నేర్పరించుచుం గొన్ని జంతురూపములు కాని యలంకారవిశేషములు గాని హృదయపీఠములందుంచి శిల్పరూపముల నిర్మాణించిరి. మైసూరున కఱువదిమైళ్ళ దూరమునందు శ్రవణబలిగోల యనుతావున నొకబ్రహ్మాండమైన

శిలావిగ్రహమున్నది. అయ్యది దిగంబరవిగ్రహము. ముఖము ప్రశాంతముగా బుద్ధవిగ్రహములవలె నున్నది. దీర్ఘవిశాలము లగు శ్రోత్రేంద్రియములు ఉన్నతభుజస్కంధము అజానుబాహువులును గల్గి బుద్ధుని ప్రతిమానిర్మాణమువలెనే కాన్పించును. అది డెబ్బదియడుగుల యెత్తుగా నున్నది. ఆవిగ్రహసమీపమున జైనసంబంధమగు నారు దేవాయతనములున్నవి. దిగంబర శ్వేతాంబరభేదములు జైనులలో నుండెను. మహావీరుఁడు కొంతకాలము కఠోరవ్రతములతోడి తపఃక్లేశములకోర్చి దిగంబరుఁడయ్యెను. తరువాత దిగంబరశాఖకుఁ జెందిన జైనులు ఆచ్ఛాదనరహితులుగా నుండుటయు శ్వేతాంబరు లనఁబడు వారు శ్వేతవసనముల సంతతము ధరించుచుండుటయు సంప్రదాయమయ్యెను. మఱియు బౌద్ధులకంటె జైనుల హింసాసిద్ధాంతము నాచరణలోఁబెట్టినటులు తెలియును. ప్రతి సూక్ష్మజీవికిని జీవాత్మయుండు ననియు నాకారణమున నెట్టి స్వల్పజీవులనేని హింసింపరాదనియు వారి పరమసిద్ధాంతము.

కావ్యకళానిర్మాతలు స్త్రీరూపచిత్రణమునందును తదీయభావౌన్నత్యప్రకటనమునందును ప్రత్యేకశ్రద్ధాశక్తులు వినియోగించిరి. ఆదిశక్తి, పరాశక్తి మున్నగురూపము లనేకవిధములఁ జెప్పఁబడి సృష్టిస్థితిలయములకుఁ గారణభూతమైన దొకానొక దేవీమూర్తి యనెడి భావము వారిలోనుదయించి యుండును. అజంతాగుహల చిత్రరచనలలోఁగూడ స్త్రీ సౌందర్యభావనావిశేషచిత్రణములలోఁ జిత్రకారుల చాతుర్యము వెల్లడింపఁబడినది. పదునారవ గుహలో నవసానదశయందున్న రాజపుత్త్రిక చిత్రింపఁబడినది. రుజావికలయగు సుందరి పలువురు పరిచారికలచేఁ బరివేష్టింపఁబడియుంట మిగుల సొగసుగఁ జిత్రింపఁబడినది. ముఖములో స్ఫురించు సౌందర్యప్రశాంతములు క్రూరమృత్యువట్టి సౌందర్యవతిని మ్రింగుచున్నదే యనుభావము నుద్భవింపఁ

చేయును. ఇంచుమించుగా నట్టిదృశ్యమునే పదునేడవ గుహాలోఁ జిత్రికారులు వేఱురీతి నిర్మించిరి. అందొక మహారాజ్ఞి రుజాపీడితమై జీవితాశలేక భర్తృవక్షమునఁ జేరబడియున్నది. అచటకూడ ఆస్త్రీమూర్తి వదనోజ్జ్వల సౌందర్యమును మనోహరాకారమును మిగుల సౌకుమార్యములోఁ జిత్రింపఁబడినవి.

అజంతాచిత్రకారులు స్త్రీమూర్తులను కుసుమసుకుమారసౌందర్యవతులుగా రూపకల్పన మొనరించిరి. మొదటిగుహాలో రాణి వివిధ శృంగారవతులగు చెలికత్తెలతో నొకభిక్షుకునకు భిక్షాదాన మొనర్చుట హృదయంగమముగా నుండును. ఆ రీతిగనే స్త్రీజనంబులఁ బూలమాలలవలె గుంపులుగుంపులుగాఁ గొన్నియెడల శోభాయమానముగను మఱికొన్నితావుల సౌకుమార్యసౌందర్యసౌరభంబుల జాజ్వల్యమానప్రసూనములుగా రచియించిరి. ముస్తాబులోనున్న ముగ్ధలను విశ్రాంతిగొనుచు చేడెలు వెలందులను ముచ్చటలాడుకొను మోహనాంగులను నిలుచున్న నీటుకత్తెలను ఆనందరసాలంబనములగు నన్నివిధముల స్త్రీమూర్తులను జిత్రించిరి. తలత్రిప్పుటలోని తారళ్యమునుగూడ నాచిత్రకారులు నిపుణతతోఁ జూపిరి. పదునేడవగుహాలో జిత్రితమైన బిచ్చుకత్తె క్రమతరముగా నున్నది. సౌందర్యరహితముగా వారు సరసిజాక్షుల రూపకల్పన మూహింపరైరి. అజంతాగుహలొక్కొక్కటి యిఱువదియడుగుల చతురమగుట దాని వైశాల్యమూహింపనగును. అందు శిలాప్రతిమలు బుద్ధుని ప్రతిమాస్వరూపములును రంగులతోడను కుంచెలతోడను వ్రాయఁబడిన చిత్తరువులుగూడ నుండుటచే శిల్పచిత్రలేఖనములు రెండును కళోపాసకులు సమానముగా వృద్ధినొందించినట్లు తెలియుచున్నది. గుహలలోని కుడ్యచిత్రములే కాక మీఁదికప్పును స్తంభములును, చిత్రరూపముల మిగుల నానందము గొల్పును. మీఁదికప్పుపైఁ జిత్తరువులు లభించునవు పవిత్రకాంతు లేరీతిగా నిలువఁ

బడి రచన సాగించిరో యని వారి రచనాకౌశలమునకు మిగుల నచ్చెరువొందవును.

మఱియు నజంతాగుహ లన్నియు నేకకాలమునఁ దొలువఁబడినవి కావు. అవి కాలక్రమమున మతప్రచారాదులు కొనసాగిన సమయములలో నిర్మితములై యుండును. శిల్పచిత్రకారులు లెక్కకు మిక్కిలిగా నానారచనలు సాగించియుందురు కాని యొకేశిల్పి యట్టి వివిధరచనల సాగించియుండుట సంభవింపనేరదు. ఇన్ని పురాతన చిత్తరువు లొకచో నున్నట్లు మన హిందూదేశమునందేమి ప్రపంచమునందు మఱి యెచ్చోనైననేమి, యున్నవనుట సందేహాస్పదము.

వేదయుగమున స్వర్గలోకమునందే సంచరించిన శిల్పకళాధిదేవత బౌద్ధయుగమునాటికి స్వర్గధామమునుండి మర్త్యలోకమున కవతరించిన దని చెప్పవచ్చును. కాని మానవునకు మాత్రము సేవకావృత్తి చేయలేదు. కరుణాప్రపూర్ణపవిత్రహృదయమూర్తి యగు బుద్ధభగవాను నాశ్రయించిన దా శిల్పదేవత. కాని రాజభోగముల కాశించియైన నశోకచక్రవర్తి నాలంబనముగా నాశ్రయింపలేదు. నిశ్చలమగు బుద్ధదేవుని ధ్యానస్వరూపము నిర్వాణపదవిని వెల్లడించు ముఖవికాసము నానాటి శిల్పరచనలలోఁ గాంచనగును. దేశమునందంతట బుద్ధభగవానుని యాదేశములఁ బ్రచురించిన శిలాస్తంభము లెన్నియో కాన్పించును కాని వానిపై నశోకుని కొకప్రతిమనైన ఆనాఁడు ప్రతిష్ఠింపరైరి. శిల్పకారుల గౌరవించుటమూలమున రాజు లాకాలమున శిల్పవిద్యను పోషించిరి. కాని శిల్పవిద్య లానాఁడు రాజులకేని రాజాధిరాజులకేని దాస్య మొనరింపలేదని తెలియుచున్నది.

ఎల్లోరా గుహలలో శిలాప్రతిమలు

అజంతాగుహలకు దక్షిణముగాఁ గొలఁదిమైళ్లదూరమున హిందువుల యాత్రాస్థలముగా నెంచఁబడు 'ఎల్లోరా' గుహలు నిర్మింపఁ

బడియున్నవి. అందలి శిల్పరచనలు చూపఱకు నేత్రానంద మొనరించి హృదయనైర్మల్య ముదయింపఁజేయును. సువిశాలములగు చావడులును నం దనేకవిధ శిలాప్రతిమా నిర్మాణములును కలవు. రెండవ గుహలో దక్షిణభాగమునందు బోధనానిమగ్నుఁడైన బుద్ధుని శిలారచనము గాంచనగును. మఱియు నచ్చోట మూఁగురు బుద్ధాకృతులు పద్మాసనముల నధిష్ఠించి యున్నట్లు కానవచ్చును. అట్లే తక్కటిగుహలలో నెల్ల బుద్ధవిగ్రహములును తదితరములైన దేవతావిగ్రహములును గోచరించును. కొన్నిచోట్ల హిందూమతసంబంధములైన శిల్పప్రతిమలు కాన్పించుచున్నవి. మహిషాసురమర్దని యగు శివాస్వరూప మొకగుహయందు వ్యాఘ్రివాహనమున నిర్మింపఁబడినది. అదుగ్రేశ్వరి సమీపమునందే లక్ష్మీదేవత పరివారముతో నాప్రచండరూపిణియగు దుర్గామహాదేవిపై శీతలామృతసేచన మొనరించునట్లు చిత్రింపఁబడినది. బ్రహ్మవిష్ణువులకంటె నధికమహిమాన్వితునిగా శివుని స్వరూపనిర్మాణము లింగాకారము, లింగపీఠాధిరోహణమును మఱికొన్నితావులఁ గాంచనగును. అటనట విష్ణుమూర్తి యవతారంబులగు వరాహవామనావతారంబులు శిల్పములఁ నున్నవి.

అన్నింటిలో మిక్కిలి యెక్కువ విశాలముగానుండి శిల్పకళానైపుణ్యమును వెలార్చునది కైలాసనాథాలయము. 'కైలాసగుహ' నాబడు నాగుహామధ్యంబున నిశ్చలనిర్మలంబైన, లింగపీఠాధిష్ఠంబైన కైలాసనాథుని లింగాకార మున్నది. మఱియు ననేకశివమూర్తులు, ఒకచో శివుఁడు పార్వతీసమేతుఁడుగా నున్నట్లును, మఱియొకచోట తాండవకేళీరభసార్భటుం డైనట్లును గోచరించును. మఱియొకచో కోణమున త్రిమూర్తి శిల్పరచనము కాన్పించును. అన్నిమూలలయందును శిలాప్రతిమ లనేకములు దృశ్యంబు లగును. అన్నింటిలో శివుని ప్రాధాన్యము, లింగాకార శిల్పరచనము నుత్కృష్టముగా నగపడును.

కైలాసనాథాలయము రాష్ట్రకూట రాజవంశములో మొదటి కృష్ణరాజుపరిపాలనంబున క్రీ. వె. 760 ప్రాంతమున నిర్మింపఁబడినట్లు నిదర్శనములు కాన్పించును. ఆరాజునకుఁ గైలాసనాథు డిష్టదేవ తైనట్లును ఆదేవుని సహాయసంపత్తిచే నాతఁడు దక్కాణమునకంతకు నధీశ్వరుండైన కతంబున నాతఁ డా దేవాలయ నిర్మాణమునకుఁ గడంగి నట్లు తెలియును. శిలానిర్మాణములఁ దన్నిటికంటె నియ్యది మిక్కిలి యుత్కృష్టమయిన శిలాచమత్కృతి గల్గియుండుట నిర్వివాదాంశము. హిందూదేశమునం దెచ్చోటనైన నిట్టి యపరూపశిల్పకళాప్రదర్శనము లేదని చెప్పవచ్చును. ముఖమంటపము సుమా రేబదిమూఁ డడుగులు వైశాల్యముకల్గి పదునారుస్తంభములతో నలరారుచున్నది. శివదేవుని వాహనంబగు నందీశ్వరుఁడు ముందరిభాగముననే సువిశాలస్థితి నమరింపఁబడెను. ఇందు స్నానఘట్టమున కనువుపడు తటాకనిర్మాణము మాత్రము నిర్మితముకాలేదు. యాత్రికు లెల్లరు వారి యఘమర్షణ స్నానము లాయాజలపాతములయందును పర్వతమున కించుక దిగువఁ బ్రవహించు స్రవంతియందు నాచరించుచుండిరి. దక్షిణదేశములో నెల్ల శైవారాధనమున కియ్యదియే కేంద్రస్థానముగా నాశతాబ్దములలో నుండియుండును. తరువాత ముసల్మానుల దాడులవలన నచటి భక్తు లితరప్రదేశములకు తరుమఁబడిరని తెలియుచున్నది. అయినను ఎల్లోరాగుహాలలోని కైలాసనాథాలయమునందు వ్యక్తీకరింపఁబడిన శిల్పకళావిన్యాసమే తరువాత నెల్లెడల నిర్మింపఁబడిన శివాలయములకు మాతృకగా నుండెననుట యేతత్ శిల్పకళానైపుణ్యమును వేయివిధముల వెల్లడించును.

ఆగుహాలలో జైనమతసంబంధములగు కొన్ని శిల్పనిర్మాణములు నిపుణశిల్పుల స్మరింపఁజేయును. శిల్పకళావిన్యాస మీప్రతిమలలో నెచటను కంటఁబడలేదు. ఆయా ప్రతిమలఁ దిలకించుచో జైనమతము

హిందూమతమున కత్యంతసన్నిహితముగా నగపడును కాని ఆయా శిల్పరచనములలో శివలింగార్చనము మాత్రము కానరాదు. జైన ఋషులు మహావీరుఁడు, పరసనాథుఁడు, గోమతిఋషి ముఖ్యముగా ననేకపర్యాయములు శిల్పరచనములలోఁ జూపఁబడియున్నారు. ఇంద్రుఁడు అతనిభార్య ఇంద్రాణియుఁగూడ నాశిల్పరచనలలోఁగానఁ బడును. ఇంద్రుఁడు ఇంద్రాణి శిల్పరూపములు హిందువులకుగూడ నర్చనీయములు. అయినను వానిలో మహావీరుఁడు జైనులకెల్ల ముఖ్యదైవముగా నగపడును. అందుచే నాతని ప్రతిమానిర్మాణము పెక్కుసారు లగపడుచున్నది. అతని పీఠమునకు మధ్యభాగమున నొక సింహరచన ముండుట యొక ప్రత్యేకవిశిష్టతగాఁ గాన్పించును. ఈప్రకారముగా ఎల్లోరాగుహాలలో శిలాప్రతిమల శిల్పరచనానైపుణ్యము వ్యక్తమగును. అందలి ముఖ్యాంశ మెద్దియనఁ బ్రాచీన హైందవదేవతామూర్తుల శిలావిగ్రహములును, తరువాత నవతరించిన బుద్ధదేవునియొక్కయు జైనమహావీరునియొక్కయు శిలావిగ్రహములనుగూడ నచ్చోట నుండుటయే. దీనివలనఁ దెలియఁదగు సాధారణవిషయ మేమియన ఆయామతములకుఁ జెందిన కళోపాసకులెల్ల రాయాకాలములయం దుండి యాశతాబ్దులలో నట్టి శిల్పముల నిర్మించిరని తెలియనగును.

సాంచీస్థూపము బౌద్ధయుగములో శిల్పకళాచాతుర్యమును బ్రకటించు మఱియొక నిదర్శనము. ఇది మాళవమునకు ముఖ్యపట్టణమగు విదిశానగరమునకు సమీపముగా నొకకొండపయి నిర్మింపఁబడినది. అశోకచక్రవర్తి కాలమున నచట నొక బుద్ధవిహారము కట్టఁబడినది. చక్రవర్తిమతాదరణమూలమున నచటి బౌద్ధసంఘ మెంతయు ధనాదాయగౌరవాదులఁ బొందుచుండెను. మౌర్యవంశానంతరము కొన్నిశతాబ్దములవఱకును సాంచీక్షేత్రము బౌద్ధవిశ్వవిద్యాలయముగా

నుండినట్లు క్రీ. పూ. మూఁడవశతాబ్దమునుండి క్రీ. వె. పండ్రెండవ శతాబ్దమువఱకును గానుపించు శిల్పనిర్మాణముల శిథిలములవలనఁ దెలియుచున్నది. ఆనాఁడు నలందావిశ్వవిద్యాలయముకూడ ప్రాముఖ్యతహించిన మఱియొక విద్యాపీఠము.

సాంచీస్తూపమునకు నాల్గుముఖద్వారములున్నవి. అర్చనాదికముల ముగించుకొనిన తైర్థికులు దక్షిణద్వారమునుండి నిర్గమించుచుండిరి. బుద్ధుని పూర్వజన్మవృత్తాంతములఁ దెలుపు జాతకకథా భాగములు కొన్ని శిల్పనిర్మాణము నొందినవి. అశోకుని రాజ్యపాలనలోని కొన్నిఘట్టములుకూడ నక్కడక్కడ చిత్రింపఁబడినవి. ఒకద్వార శిఖరమున ఆర్గురు పురాజన్మలలోని బుద్ధులు నేడవ బుద్ధావతారునింగూడి సప్తబుద్ధస్వరూపచిత్రణమునఁ గాన్పించును. తక్కటిద్వారములన్నియు నానా జాతకకథలతో నిండియున్నవి. ఆ జాతకకథలలో ననూయవహించు నంతఃపుర కాంతల ప్రవర్తనౌన్నత్యము, ఆరుదంతములతోడి దంతావళము గాథయును ముచ్చటగొల్పునవి. బుద్ధదేవుఁడే పూర్వజన్మమున నాషట్దంతదంతియైన వాఁడు. అతఁడు గజయూథంబున కధినాథుఁడై యిరువురు భార్యలతో నుండెను. అట్టిచో ననూయాగ్రస్తయగు భార్య బుద్ధునిప్రార్థించి కాశీపట్టణ మహారాణిగా నామె జన్మించవలెనని కోరెను. అతఁ డటులే యనుగ్రహించెను. వారణాశి రాణి యైనంతనే యామె రాజసేనానాయకుని పిలిపించి యాయదంతములతో నుండిన మత్తేభరాజమును సంహరించి యందులకు నిదర్శనముగా నాదంతముల ఛేదించి తెమ్మని యాజ్ఞాపించెను. వేటకొఱకేగిన సేనాని కావివసనముల ధరించినవాఁడై గజరూపుఁడైన బోధిసత్త్వుని బాణఘాతమున నొప్పించెను. వెంటనే యా విజ్ఞానవంతమగు మృగరాజము తనదంతావళముల ఛేదించుట కియ్యకొనెను. ఇతర దంతావళము లచటకు వచ్చులోపలనే గజాధినాథుఁ డసువుల వీడెను.

(సశేషము)

మహేంద్రపర్వతము

శ్రీ కిళ్ణీ సాంబమూర్తిశాస్త్రి.

శ్రీమద్వాల్మీకిరామాయణమున మహేంద్రపర్వత ప్రసంగము రెండుమాఱులు వచ్చినది. బాలకాండమున శ్రీరామునిచే బరాజితుడైన భార్గవరాముడు వైష్ణవధనువున సంధింపబడిన శరముచే దా నార్జించిన పుణ్యలోకములను దెగటార్చ మనియు, భూమిని దనచే దానముగొన్న కశ్యపు డాతనికి దత్తమైనభూమిలో వసింపవలదని శాసించుటచే సూర్యరశ్మి యున్నంతసేపు తాను భూమిపై చరించినను దోషము లేదుకాని సూర్యాస్తమయానంతర మీ భూమిపైనుండక మనోజవమున మహేంద్రమున కరిగెద ననియు వేడుకొనిన ట్లున్నది. కిష్కింధాకాండాంతమున నాంజనేయుడు సముద్రము లంఘించుతఱి భూమిమీదనుండి యెగసినచో తన బలమును భూమి సహింపలేదు కావున మహేంద్రాద్రి నధిరోహించి, దానిపై నొడలుపెంచి కుప్పించి ఆకసమున కెగసె ననియు, దానిచే శతయోజనోచ్ఛ్రితమగు నా ధరణీధరము ధరణీతలములో సమత నందె ననియు, హనుమ మహేంద్రాగ్రమునుండి యెగసి లంకాపరిసరమున నున్న సువేలముపై నవరోహించి లంకలో చేయవలసిన పనులన్నియు జేసి తిరిగి సువేలాగ్రమునుండి యెగసి మహేంద్రాగ్రమున నవరోహించెననియు వర్ణింపబడినది. ఈరెండుతావుల ప్రసక్తమైన మహేంద్రములు రెండా ఒక్కటియేనా యని విమర్శించుటకే యీ ప్రస్తావము.

శ్రీకాకుళమండలములో మందసా జమీందారి ముఖ్యపట్టణము మందసా యొకకొండప్రక్కనే నిర్మింపబడినది. ఆకొండపేరు మహేంద్రపర్వతమనియే వ్యవహరింతురు. ఆపర్వతమునందు "మహేంద్ర

తనయ" యనునది జన్మించి రెండుపాయలుగా చీలి యొకటి బారువ కడ సముద్రమున కలియుచున్నది. రెండవపాయ బత్తిలి గ్రామము నకు దిగువ వంశధారా నదిలో గలియుచున్నది. ఆపర్వతముపైని పాండవుల ఆలయము లనుపేర అతిప్రాచీనములయిన శివాలయ ములు గలవు. దానిలోనిదే యొక్కటి కళింగగాంగులయిష్ట దైవమగు గోకర్ణేశ్వరాలయము. ప్రతియేడు శివరాత్రికి విశేషము జనులు మహేంద్ర మధిరోహించి దేవతాదర్శనము గావించుచుందురు. ఈ మహేంద్రము రామాయణ బాలకాండమున పరశురామప్రసంగమున వచ్చిన మహేంద్రమైయుండుటకు ప్రబలాధారములు గలవు. రామా యణమున మహేంద్ర మేదేశమున నున్నదియు పేర్కొనబడలేదు. మహేంద్రము పేరుదక్క దానివిశేషము లేవియు తెలుపబడలేదు. కాని మహాభారతమున గళింగమహేంద్రము విశేషముగా వర్ణింపబడి నది. అరణ్యపర్వమున వనవాసకాలమున ధర్మనందనుడు రోమశాది మునులతో తీర్థములు సేవించు సందర్భమున-

"ఏనూరు మహానదుల సంగమస్థానంబయిన గంగాసాగరసంగ మంబు చూచుచు, సముద్రతీరంబునం జని కళింగదేశంబున వైత రణి యను నదిం గని యందు కృతావగాహుండగు నతనికి దివ్యముని సందర్శనమును, వాలఖిల్యుల వేదపాఠశ్రవణమును కలిగెను. తరు వాత నాతడు వేదిక నారోహించెను. వేది కథ యిట్లు రోమశుడు ధర్మజున కెఱింగించెను. తొల్లి యొకప్పుడు విశ్వకర్మ యజ్ఞదక్షిణగా భూమిని కశ్యపున కొసంగెను. భూమి కశ్యపునకు పట్టీక రసాతలంబున గ్రుంగెను. కశ్యపు డుగ్రతపం బొనరింప వేదిరూపమున నాతనికి ధరణి సాక్షాత్కరించెను అని రోమశుడు సెప్ప ధర్మజు డావేది నధి రోహించెను.

క. ధరణీసురవరమునిగణ
పరివృతులై యరిగి కనిరి పాండవులు వియ

చ్చర నిర్ఝరసేవిత సుం
దరకందర మగు మహేంద్రధరణీధరముఁ."

అత డాధరణీధర మారోహించి యచటనున్న మునుల సేవించి వారితో మీరు పరశురాముని జూచెదరా ? మీతోఁగూడి మేమును జూడ నగునా యని ప్రశ్నించెను. దానికి అచ్చటి మునులలో గలసియున్న పరశురాముని శిష్యు డకృతవ్రణుడను ముని "మీరాక" దివ్యదృష్టిచే పరశురాము డెఱింగియున్నాడు. రేపు చతుర్దశి. అత డిట కరుదెంచును. మీరు చూడగల రని బదులుపలికెను. ధర్మజుడు మునిజనోపదేశం బునఁ జతుర్దశినాడు పరశురాముని జూచి పూజించి యాతనిచే ప్రతి పూజితుండై దక్షిణదిక్కునకుం జని "అగస్త్యతీర్థంబాడి శూర్పాకా రంబను తీర్థంబున పర్వతోత్సేధంబైన పరశురామవేదిం గని" ఇట్లు ఆంధ్రమహాభారతమున నారణ్యపర్వమున 118 పద్యము మొదలుగ 158 పద్యమువరకును యీకథ వర్ణింపబడినది. దీనివలన పరశురాము నికి సంబంధించిన మహేంద్రము కళింగమండలిదే యని విస్పష్టమే. ఈగిరిప్రశంస భారతేతిహాసముననే కాక కాళిదాసుని రఘువంశము నను గలదు. రఘువంశము నాలవసర్గమున-

"సతీర్త్వా కపి శాం(లాం) సైన్యైర్బద్ధద్విరదసేతుభిః
ఉత్కలాదర్శిత పథః కళింగాభిముఖోయయౌ
సప్రతాపం మహేంద్రస్య మూర్ధ్నితీక్ష్ణంన్యవేశయత్
అంకుశం ద్విరదస్యే వయం తా గంభీర వేదినః
ప్రతిజగ్రాహకాళింగస్త మస్త్రైర్గజసాధనః
పక్షచ్ఛేదోద్యతం శక్రం శిలావర్షీవ పర్వతః
శ్రియం కళింగనాధస్య జహార నతుమేదినీమ్."

అనియు అజవసర్గమున నిందుమతీస్వయంవరావసరమున

"అసౌ మహేంద్రాద్రి సారః
పతిర్మహేంద్రస్య మహోదధేశ్చ
యస్య క్షరత్సైన్య గజచ్చలీనయాత్రాసు
యాతీవపురో మహేంద్రః"

అనియు మహేంద్రమును కళింగమండలిదిగా వర్ణించినాడు. యువాన్ త్సాంగు, ఫాహియాన్ మొదలగు విదేశయాత్రికులు, కళింగము మహేంద్ర మాలికననుసరించి కలదని పేర్కొనిరి. మహేంద్రి యొక్క కడనున్న యొక్క పర్వతమే కాక అనేక మహాపర్వతముల మాలికయై యున్నది. దానిచేతనే పెక్కురు మహేంద్రిమాలియా (మాలికా ప్రాకృతరూపము మాలియా) యనియు మహేంద్రిమాలై యనియు, మహేంద్రిమలై యనియు వ్యవహరించినారు. కాబట్టి కళింగమండలి మహేంద్రమే పరశురామునివాస మగునది యని నిర్ణయింపవచ్చును. దీని కుపోద్బలముగా నీప్రాంతమున గొన్నిజనశ్రుతులు గలవు.

ఒకప్పుడొక మూఢభక్తుడు పరశురాముని దర్శించితేని రానని యాకొండపైనే తిష్టవేసికొనికూర్చుండెను. ఇప్పుడు గోకర్ణేశ్వరాలయ మున్న ప్రదేశమునకు శివరాత్రి యాత్రకు దప్ప జను లెన్నడును వెళ్లరు. ఆయాలయములకు వెళ్ళుటకు నాటురోడ్డునుండి పదిమైళ్ళు ఎగుడు ప్రయాణము చేయవలయును. మార్గమేమో శివరాత్రికి ముందుగా తుప్పలు గొట్టి సరిచేయబడును. అయినను పులుల భయము అధికముగా నుండును. శివరాత్రి యాత్రికబృందముతో సవరలు ఆయుధపాణులై కూడ వచ్చుచునే యుందురు. సాయంకాలమగుసరికే ఆలయమునకు చేరిపోవుదురు. అక్కడే మందసాజమీందారు నిర్మించిన చిన్నసత్రము కలదు. ఒకనూయి తియ్యనినీరు కలదియు నున్నది. ఆ నూతినీట స్నానములు చేసి శివరాత్రినాడెల్ల నక్కడనే దేవుని సేవించి మఱు నాడు ప్రొద్దుననే వంట భోజనములు జేసికొని యాత్రికులు సాయం

కాలమునకు కొండ దిగిపోయెదరు. కిరాతకులును కొండలు దేవా లయోద్యోగులు దక్క మరియెవ్వరు రెండుదినములకు మించి యాస్థలమున నుండరు. వారును మూడు నాల్గుదినములలో వచ్చివేసినపిదప మఱుచటి శివరాత్రివఱకు నాతావు జనశూన్యముగానే యుండును. మన మూఢభక్తుడు మాత్ర మెవ్వరెన్ని చెప్పినను వినక పరశురామ దర్శనార్థియై కొన్నిదినము లా ఆలయప్రాంతమున నుండిపోయెను- ఒకనా డాకస్మికముగా పెద్ద పెనుగాలి వీచి కొండకూడ నా గాలికి యెగిరిపోవునేమో యన్నంత భయ మాతనికి కలిగినది. భయముచే కన్నులు చీకట్లుగ్రమ్మి నిశ్చేష్టుడై కొన్నిగంటలు మూర్ఛమునిగి తిరిగి తెప్పఱిలి చూచువఱ కెక్కడ నేమివికారములేక యథాప్రకారముగానే అన్నియునుండుట చూచి యాతడు పరశురాముని రాకచేతనే యీపెనుగాలి వీచినదనియు దాను పిఱికితనముచేత దురదృష్టవశమున జూడజాలనైతిననియు విచారించి తన దౌర్భాగ్యము నిందించుకొనుచు వెళ్ళినదారినే చచ్చినసగమై తిరిగి యింటికి చేరుకొనెనట. ఈగాథ యీబాలగోపాలము నిప్పుడును చెప్పుకొనుచుందురు.

ఈ ప్రాంతమున గల శూద్రజాతులలో పరశురాము నామము గలవారు పెక్కురుందురు. శూద్రాదులలో ధరించు నొకవిధమగు కంఠహారమున గండ్రగొడ్డలిని బోలిన యొకబంగారు నగయుండును. ఈ దేశమున గల కాళింగశూద్రజాతిలో గొందఱకు కాశ్యప, భార్గవ, భరద్వాజ మొదలగు ఆర్షగోత్రములు గలవు. వారికి కులపౌరోహిత్య వృత్తియు గలదు. పరశురాము డీప్రాంతమున నివాస మేర్పఱచుకొన్న క్రొత్తదినములలో దనకు ఇతర బ్రాహ్మణావసరము కలిగి ఇక్కడ బ్రాహ్మణులు లేకుండుటచే తన తపోమహత్త్వమున గొందఱు బ్రాహ్మణేతరులకు బ్రాహ్మణత్వము గల్పించినాడనియు వారిప్పుడు ప్రత్యేకభేదము లేకుండ సాధారణులతో గలిసిపోయి కాళింగులనియే

వ్యవహరింపబడుచున్నారనియు గొందఱు చెప్పుచున్నారు. కాళింగులలో సాధారణముగ నందఱు యజ్ఞోపవీతములు ధరించుచున్నను ధరింపనివారు కొందఱు నాగేశ్వరాత్యాది శూద్రగోత్రములు గలవారునున్నారు. పైయాధారములన్నింటివలనను మందసాకొండయే రామాయణమందు చెప్పబడిన మహేంద్రమని నిశ్చయింపవచ్చును. అయినను కిష్కింధా సుందరకాండలందు వర్ణింపబడిన మహేంద్ర మిది కాదు. హనుమ మహేంద్రము నెక్కి దక్షిణదిశనున్న సముద్రము దాటినాడు. ఈమహేంద్రమునకు తూర్పున సముద్రమున్నది కాని దక్షిణమున లేదు. దక్షిణమున విశాలమైన దేశము కలదు. కావున నా మహేంద్ర మొక్కటి వేరుగా నుండవలయును. పడమటి కనుమలలోని సహ్యాపర్వతశ్రేణిలో నొక గొప్పశిఖరమునకు మహేంద్రమని పేరు గలదనియు దానిపైనుండియే హనుమ మహాంబావధి లంఘించెననియు నా ప్రాంతమున జనశ్రుతి కలదని విన్నాడను. ఆజనశ్రుతి సరియైనదే కావచ్చును. ఆ మహేంద్రమునకును పరశురామునితో సంబంధము గలదు. కశ్యపునిచే నిష్కాసితుడైన పరశురాముడు సముద్రుని వేడి యాతనివలన సముద్రాంతర్భాగమును జలశూన్యముగావించి తన జపతపముల కుపయోగించుకొన్నట్లు పురాణగాథ కలదుగదా ? మహాభారతారణ్యపర్వమున "ధర్మనందనుడు మహేంద్రమున బరశురాముని బూజించి యాతనిచే బూజితుండై దక్షిణదిక్కునకుం జని యగస్త్య తీర్థంబాడి శూర్పాకారంబను పేరుగల పరశురామవేదిం గని" అని యుండుటచే నక్కడను నొకవేదిక యుండవలసివచ్చినదే కదా ? పరశురాముడు సముద్రునడిగి కొంతస్థలము తీసికొన్నట్లు ఒకగాథయు సముద్రమును దనయస్త్రములచే దూరముగా ద్రోసి యా నేలపైని దన యాశ్రమము గల్పించుకొన్న ట్లొకగాథయు కలదు. కాళిదాసుడు రఘువంశము నాలవసర్గమున "రామాస్త్రోత్సారితో ఽప్యాసీత్సహ్యాలగ్న

ఇవార్ణవః" అనియు "అవకాశంకిలోదన్వాన్ రామాయాభ్యర్థితో దదౌ అపరాంత మహీపాలవ్యాజేన రఘవే కరమ్" అనియు రెండు గాథలును ఉద్ఘాటించినాడు. ఏమైనను మనకిక్కడగూడ పరశురామ వేదియు, మహేంద్రమును రెండునున్నట్లు స్పష్టపడుచున్నది. సహ్యా పర్వతశిఖరములలోనే యొకదానికి మహేంద్రసంజ్ఞ. దానిమీదనుండియే హనుమ సముద్రము దాటి లంకకరుగుట. పరశురామకృత బ్రాహ్మణ్యపరివర్తనము గల శూద్రజాతి ఆప్రాంతమందును గలదట. ఆజాతికిని సాధారణబ్రాహ్మణజాతికిని భోజన భాజనములందు గాని సంబంధబాంధవములందు గాని సంపర్కమేమియు లేదట, ఇవి జన శ్రుతులు. పశ్చిమ సముద్రతీరమున హుబ్లిలో రైలుదిగి అరవైమైళ్ళు కొండలపైని మోటారుప్రయాణము సేయుగా సముద్రతీరమున గోకర్ణ క్షేత్రమును చేరగలము. అక్కడ సముద్రపుటొడ్డుననున్న యొకకొండ ప్రక్కచరియలో నొక్క చిన్నగూడును దానియందొక ఆవుచెవి యాకారమును దానియందు చిన్నలింగము గోకర్ణేశ్వరనామమున గలదు. ఆ శివలింగమునుండియే యాక్షేత్రమునకు గోకర్ణమను పేరు కలిగినది.

ఇపుడీరెండు మహేంద్రములకును సామ్యములు పరిశీలింతము. రెండును సముద్రప్రాంతముననున్నవే. రెండింటికడను సముద్రమునుండి పైకి దేలిన భూమి వేది యనుపేరనున్నది. రెండింటి సమీపదేశములందును వర్ణాంతరమునుండి సంస్కరింపబడిన బ్రాహ్మణవర్ణము గలదు. రెండును భారతరఘువంశములందు పేర్కొనబడినవే, ఒకటి కళింగ మందలిది, రెండవది అపరాంత దేశములందలిది. వీనిలో దేనిపైన పరశురాముని నివాసమోయని విచారింప నీరీతిగా దేలును- రామాయణమున రెండు మహేంద్రములు పేర్కొనబడలేదు. పరశురాముని నివాసమైనది వర్ణింపబడిన మహేంద్రము సహ్యాపర్వతశ్రేణిలోనిదే

యనియు దాని నధిరోహించియే హనుమ వారధి లంఘించెను అని చెప్పిన దోషమేమియు లేదు. భారతరఘువంశములందు మాత్రమే కళింగ మహేంద్రము అక్షరశః పేర్కొనబడినది. అది హనుమ ఆరోహించినది మాత్రముగాదు. భారతరఘువంశములందు దక్షిణ మహేంద్రప్రసక్తి లేకున్నను, పరశురామవేదివృత్తాంతముచే నూహాలబ్ధమగుచున్నది. కాబట్టి పరశురాముడు దక్షిణమహేంద్రమున నివసించుననియు కృష్ణచతుర్దశ్యాది పర్వములందు గోకర్ణేశ్వరసేవార్థము కళింగ మహేంద్రమునకు వచ్చుచుండుననియు నీవిషయము భారత కథవలనను జనశ్రుతివలననుగూడ నిశ్చయింపదగుననియు దేలుచున్నది. కళింగమహేంద్రము "వియచ్చర, నిర్జర సేవిత, సుందరకందర"మని భారతమున వర్ణింపబడినది. గాంగరాజుల శాసనములందును మహేంద్రమున కీవిశేషణము గలదు. దక్షిణమహేంద్రమున స్త్రీగణములతో గూడిన విద్యాధరులున్నట్లు మాత్రమే రామాయణమున వర్ణింపబడినది.

ఇవి వీనికిగల పోలికలు ఏతావతా తేలిన దేమనగా వాల్మీకి పరశురాముని నివాసముగను, మారుతి అధిరోహించినదిగాను వర్ణించిన మహేంద్రము సహ్యపర్వతశ్రేణిలోనిదనియు, భారతప్రసక్తమగు మహేంద్రము ప్రస్తుతము శ్రీకాకుళమండలమునందలి మందసాజమీందారీలోనిదనియు స్పష్టపడుచున్నది. మందసాశబ్దమే మహేంద్రవాసక శబ్దమునుండి పుట్టిన ప్రాకృతరూపముగా ప్రాజ్ఞులు చెప్పుదురు.

అన్యోక్తిముక్తావళి నుండి

"కవిమూర్ధన్యః"

శ్లో. నాలింగితా నవలవంగలతా న వాపి
సంభావితాశ్చ విటపాః కలగుంజితేన
ఆసాదితా సపది కా చ న గీతిరన్యా
మాకందకోరక ముదీక్ష్య మధువ్రతేన.

తే. గీ. అనుపమరసాలకోరక మరయుకతన
నళినరుఁడు నంత నవలవంగలతఁ జేరి
కౌఁగిలింపఁడు కొమ్మలఁ గలరవమున
గారవింపఁడు పాడఁడు చారుగీతి. 1

శ్లో. యావ దేనం న జానాతి । పారిజాతం మధువ్రతః
తావ ద్భ్రమణ మేవాస్య । కుంజే కుంజే ద్రుమే ద్రుమే.

తే. గీ. సారమకరందకణజాతపారిజాత
మెంతదనుక నెఱుంగఁడో యంతవఱకె
కుజకుజంబునకుఁ గుంజకుంజమునకుఁ
బరుగు లిడుచుండు నీమధుకరము కరము. 2

శ్లో. అయి కురంగి! తపోవనవిభ్రమా
త్క్రము గతాసి కిరాతపురీ మిమాం
ఇహ న పశ్యసి దారయ మారయ
గ్రస పిబేతి శుకా నపి జల్పతః.

ఉ. మచ్చికఁబూని మానిజనమాన్యతపోవని యంచు భ్రాంతిపై
వచ్చితివా?! కిరాతకులపల్లియ కోహరిణీ! వినంగ దే
"పెచ్చుగఁ బచ్చినెత్తురును బీల్చుఁడు-చీల్చుఁడు-జీవనావళిం
బుచ్చుఁడు మ్రింగుఁ"డంచు శుకపుంజముగూడ నదించు నిచ్చటన్.

శ్లో. ధుత్తూర! ధూర్త! తరుణేందునివాసయోగ్య
స్థానే పిశాచపతినా వినివేశితోఽసి
కిం కైరవాణి వికసంతి? తమః ప్రయాతి?
చంద్రోపల స్స్రవతి? వార్ధి రుపైతి వృద్ధిమ్?

తే. గీ. ధూర్తధుత్తూర! భూతనాథుండు నిన్ను
శీతకరపోతవాసార్హసీమ నిడినఁ
గలువ వికసించునే? వార్ధి గనునె వృద్ధి?
తమము వాయునె? చంద్రికాంతము కరఁగునె? 4

శ్లో. అయి దళదరవిందస్యందమానం మరందం
త్వయి కిమపి విహంతో మంజు గుంజంతు భృంగాః
దిశి దిశి నిరపేక్ష స్తావకీనం విపృణ్వన్
పరిమళ మయ మన్యో బాంధవో గంధవాహః.

చ. అళికులముల్ గళన్మధువు నాగళముం గర మారగించుచున్
దళదరవిందమా! కులుకులన్ నవమంజులగుంజితమ్ములన్
ఇల నిరపేక్షుఁడై భవదహీనపరీమళమున్ దిశావళీ
కలిత మొనర్చు బాంధవుఁడు గంధవహుం డొకఁడే తలంపఁగన్. 5

శ్లో. కమలిని! మలినీకరోషి చేతః
కిమితి బకై రవహేలితా నభిజ్ఞైః
పరిణతమకరందమార్మికా స్తే
జగతి భవంతు చిరాయుషో మిళిందాః.

ఆ. వె. మనసు పాడుచేసికొనకుము కమలినీ!
యజ్ఞబకవహేళనాప్తి చేత
మహితపరిణతోరుమకరందమర్మజ్ఞ
మధుకరములు చిరము మనెడుఁగాక! 6

శ్లో. పురో గీర్వాణానాం నిజభుజబలాహోపురుషికా
మహో! కారం కారం పురభిది శరం సమ్ముఖయతః
స్మరస్య స్వర్బాలానయనసుమమాలార్చనపదం
వపు స్సద్యఃఫాలానలభసితజాలాస్పద మభూత్.

చ. అమరులసన్నిధిన్ నిజభుజాంతరసారము నుగ్గడించి, య
స్త్రము గుఱిపెట్టి, యాత్రిపురశాసను సమ్ముఖమందు నామరీ
విమలదృశాసుమార్చన లవేలగతిం గొను పుష్పధన్వి దే
హము హుత మయ్యె ఫాలనయనానలలోలజటాలకీలలన్. 7

శ్లో. ఉపరికరవాలధారా
కారాః క్రూరా భుజంగమపుంగవాత్
అంతస్సాక్షాద్ద్రాక్షా
దీక్షాగురవో జయంతి కేఽపి జనాః.

తే. గీ. ఉపరి వేషము నిశితాసికుపితధార
ఘోరకాకోదరాధికక్రూర ; మంత
రంగము ప్రశస్తగోస్తనీహారిభూరి
మధురమధురస మొక్కొక్కమానవునకు. 8

శ్లో. ఏకో విశ్వసతాం హరా మ్యపఘృణః ప్రాణా నహం ప్రాణినాం
ఇత్యేవం పరిచింత్య మాత్మమనసి వ్యాధానుతాపం కృథాః
భూపానాం భవనేషు కించ విమలక్షేత్రేషు గూఢాశయాః
సాధూనా మరయో వసంతి కతి న త్వత్తుల్యకక్షా నరాః ?

మ. అనుతాపమ్మును బొందఁబోకుము కిరాతా! "ప్రాణిసందోహజీ
వనముల్ నిష్కరుణన్ హరింతు" ననుచుం బల్మాఱు భావించుచున్;
మనుజాధీశ్వరమందిరోదరములన్ సాధుప్రజాశాత్రవుల్
నినుఁ బోలంగలవారు కొందఱు నరుల్ లేరా? నిగూఢాశయుల్. 9

శ్లో. లీలాలుంఠితశారదాపురమహాసంపద్భరాణాం పురో
విద్యాసద్మవినిర్గళత్కణముషో వల్గంతి చేత్పామరాః
అద్య శ్వః ఫణినాం శకుంతశిశవో, దంతావళానాం శశాః,
సింహానాం చ సుఖేన మూర్ధసు పదం ధాస్యంతి సాలావృకాః.

చ. వరతరశారదానగరభాసురసంపదుదారసన్నిధిన్
నిరుపమసత్కళాసదననిర్గళదేకకణాపహారులై
మురియుట పామరుల్, విహంగముల్ ఫణిపై, శశముల్ ద్విపంబుపై
చిలుశునకమ్ములుం గుపితసింహముపైఁ బదముల్ ఘటించుటే. 10

శ్లో. ఆరామాధిపతి ర్వివేకవికలో నూనం రసా నీరసా
వాత్యాభిః పరుషీకృతా దశదిశా శ్చండాతపో దుస్సహః
ఏవం ధన్వని చంపకస్య సకలే సంహారహేతా వపి
త్వం సించ న్నమృతేన తోయద! కుతోప్యావిష్కృతో వేధసా?

చ. మలసె మహాతపంబు, మతిమాలినవాఁడలతోఁటమాలెయున్
కలఁగె దిశల్ భృశంబు సుడిగాడుపులన్, రస నీరసించె, ద
త్ప్రళయమునందు చంపకముపై మరుభూమి జలంబు నించనిన్
జలధర! యెందునుండి విధి చయ్యన నీవిధి బాహిరించెరా! 11

శ్లో. విశ్వాస్య మధురవచనై
స్సాధూన్ యే వంచయంతి నమ్రతమాః
తా నపి దధాసి మాతః!
కాశ్యపి! యాత స్తవాపి చ వివేకః.

తే. గీ. పలుకుపలుకునఁ దేనియ లొలుకుచుండ
నమితవినయమ్ము జూపుచు నమలసాధు
జనుల వంచించువారలసైత మంబ!
కాశ్యపీ! మోయుదువు వివేకమ్ము ఏడి. 12

★

గ్రంథస్వీకారము-సమీక్ష

శ్రీ బండారు తమ్మయ్య.

దాసీపన్నా:- క్రౌను 1/8 సైజు,
పుటలు. 108.
వెల 1-0-0

కర్త: విద్వాన్ షేక్ దావూద్ గారు,
హిందీ, తెలుగు పండితులు, ఉస్మానియా
కళాశాల, కర్నూలు.

రాజస్థానకథావళిలో దాసీపన్నా చరిత్రము ధ్రువతారవంటిది. మీవాడు (చిత్తూరు) రాణాసంగముని యంతఃపురమున పన్నా దాసీగా నుండెడిది. సంగముని కనిష్ఠపుత్రుడు ఉదయసింగు. ఆతని బాల్యముననే తల్లి చనిపోవుచు పుత్రుని పన్నా కప్పగించి యాతని సంరక్షణభారము నామెపైనిడెను. రాణిముదల నవుకలదాల్చి పన్నా తనకన్నకొడుకుకన్న నెక్కుడుప్రేమతో రాకుమారుని పోషించుచుండెను. సంగముడు చనిపోవుసరికి ఉదయసింగు బాలుడగుటచే మీవాడు రాజ్యభారమును నిర్వహించుటకు సంగముని తమ్ముడు పృథ్వీరాజునకు దాసివలన జనించిన కుమారుడు వనవీరుడు సమర్థుడని యెంచి కులీనుడుగా కున్నను తాత్కాలికముగ నాతనిని రసపుత్రవీరులు నియోగించిరి. రాజ్యలోభముచే వనవీరుడు దుర్వృత్తికిలోనయి పాపభీతిలేక, యంతిపురమున పన్నా సంరక్షణమునందున్న యువరాజు ఉదయసింగుని జంపి నిశ్శంకముగ సంగముని వంశమును నిర్మూలనమొనర్చ నుద్యమించెను. ఈవిషయము మెఱింగి మారణకృత్యమునకై యాతడు వచ్చుసరికే పన్నా తన కన్నపుత్రుడు చందనునకు ఉదయసింగుని యుడుపులను దొడిగి రాకుమారుని శయనముపయి నాతనిని బరుండఁబెట్టి, నిత్యము ఉదయసింగున కంటిపురమున కాహారము గొని తెచ్చు సేవకుని శిరముపయి గంపలో నాతనిని మఱుఁగుపఱిచి యంతిపురమునుండి తన కుమారుని యుడుపుల నాతనికి దొడిగి దాటించెను. శయ్యపయినున్న

బాలుడు ఉదయసింగే యనునమ్మకముతో వనవీరుడు పన్నాకన్న కొడుకు నామెకన్నులయెదుటనే తనకరవాలమున కెరజేసి వెడలి పోయెను. ఇట్టిమరంతదృశ్య మనన్యదుర్భరము దుస్సహము నని చెప్ప నక్కఱలేదు. బొబ్బిలి, పెద్దాపురసంస్థానచరిత్రములలో ననుంగురాకుమారుల నంతిపురమునుండి రహస్యముగ దాటించి శత్రుసంహారణమునుండి తప్పించి నిజరాజవంశరక్షణము గావించిన కొందఱు దాసీలవృత్తాంతములు వినవచ్చునుగాని యిట్టిసందర్భములలో రాకుమారులకుమాఱుగా దమకన్నబిడ్డలనేయొడ్డి బలియిచ్చిన పన్నావంటి యనుపమత్యాగమూర్తులు, రాజభక్తిపరాయణలు గనరారు. ఇట్టి నారీమణులచరిత్ర ప్రపంచచరిత్రమందే కనరాదనుట సత్యదూరము గాదు. హిందీభాషలో పన్నా యన మిన్న (మణి, వజ్రము) యని యర్థము. ఇందు కనుగుణముగా పన్నాచరిత్రము విని చకితులైన పాశ్చాత్యచరిత్రకారు లామెను **Panna the Emerald** అని ప్రశంసించియున్నారు. ఇట్టి నిరుపమత్యాగముతో నూరకొనక మాఱువేషముతో పన్నా చిత్తూరునుండి వెడలి రాజస్థానమందలి సంస్థానములకు బర్యటన మొనర్చి, వనవీరుని దౌష్ట్యము వెల్లడించి సంస్థానాధిపతులకెల్ల నాతనిపై ద్వేషము కలిగించి యీతనిని రాజ్యభ్రష్టునిగావించి ఉదయసింగుని చిత్తూరురాజ సింహాసనమునందు ప్రతిష్ఠించువఱకు నూఱట చెందలేదు.

"రాజభక్తికి కడుపుపంటను బలిపెట్టిన విశ్వాసి" యనువిశేషణమును జేర్చి లోకసమ్మతమైన యీయామెచరిత్రమును గ్రహించి దాపూదుకవిగా రీకృతిని ప్రతిదానము, ధార్మికాహుతి, పరివేదన, ప్రతిన, నూత్నపాలన, రక్షణాన్వేషణము, భిల్లరక్షణ, రాజకిశోరము, గుప్తవార్త, విప్లవోద్యోగము, పరిపంథిపతకము, కుహనావైభవము, విజయకేతువు అను నామములుగల పదిరెండు ప్రకరణములలో బ్రశంసాపాత్రముగ జిత్రించియున్నారు. కర్నూలున్యాయవాది సాహిత్య

రత్న శ్రీ బాలశౌరిరెడ్డిగారు, నెల్లూరు మందాకినీపత్రికాధిపతి శ్రీ మరు
పూరు కోదండరామరెడ్డిగారు ప్రశంసాత్మకముగ రచించిన పరిచయ
ములు, గ్రంథమునకు ముఖాలంకారములుగ వెలయుచున్నవి. పలు
పురవలె నీతడు దావూదుగారి జన్మస్థలము నెల్లూరనియు నాయన
కూడ కీ. శే. వేదం వేంకటరాయశాస్త్రిగారి ఏకలవ్యశిష్యకోటికి
జెందినవాడనియు, చిన్ననాటినుండి కవిపండితగోష్ఠులలో మనుగడ గడిపి
తెలుగు, సంస్కృతము, హిందీలలో పాండిత్యము గడించి నేడు కర్నూ
లులో కళాశాలాపండితపదవి నధిష్టించినారనియు శ్రీ కోదండరామ
రెడ్డిగారి పరిచయమువలన దెలియుచున్నది.

ఆంధ్రులలో మహమ్మదీయసోదరులలో సంస్కృతాంధ్రము
లభ్యసించి తెలుగుకవితలో మెఱవడి ప్రకటించినవారిలో పిఠాపుర
వాస్తవ్యులు కీ. శే. శ్రీ ఉమర్ ఆలీషాకవిగారు ప్రథములు, ప్రము
ఖులు. అటుతరువాత గుంటూరుసీమలో కొండవీడు, వినుకొండ
ప్రాంతముల శాసింపా, పేరు ఫరీదుకవి అనువారుగూడ తమకవితా
ప్రశస్తిని బ్రకటించిరి. తిక్కనసోమయాజి భారత మవతరించిన విక్రమ
శాహపురమున నుదయించిన మఱియొక మహమ్మదీయసోదరులు
శ్రీ దావూదుగారు గణనీయమగు కవితను వెలయించుట ముదావ
హము. వీరికవిత ధారాళమయి సలక్షణముగ నున్నది. పన్నా పాత్ర
పోషణము రసోచితముగ బ్రశంసనీయముగ నిర్వహింపబడినది. అందందు
సందర్భోచితముగ నొనర్చిన ప్రకృతివర్ణనలు, శరన్నవమి, విజయదశమి
మున్నగు భారతీయ పర్వదినోత్సవవర్ణనములును మనోహరముగ
నున్నవి.

ఆర్షవేదాంతధర్మములను, ఇస్లాంమతసంప్రదాయములనుగూడ
బాగుగా నాకళించిన ప్రేమమతావలంబకు డీకవి యని కృతిపీఠకము
వలన వ్యక్తము కాగలదు. "కవి హిందూవైతిహాసికకథనమున తన

కవితను హిందూపుణ్యస్త్రీగానే అలంకరించి హైందవుల సంప్రదాయములను మర్మములను జక్కగా నెఱింగి హిందువులకంటె హిందువై కవిత లల్లినాడు" అను శ్రీ కోదండరామరెడ్డిగారి యభిప్రాయప్రకటనముతో మేముగూడ నేకీభవించుచున్నాము. తెలుగు సాహిత్యాకాశమునకు నీకృతి యొకయుజ్జ్వలనక్షత్రమై భాసిల్లగలదని శ్రీ బాలశౌరిరెడ్డిగారు వెల్లడించిన విశ్వాసము సరియైనదే యని మా తలంపు.

వీరికవితాస్వరూపము తెలియుటకై కొన్నిఘట్టములనుండి కొలందిపద్యముల నుదాహరించుచున్నారము.

(కన్నకుమారుని మొండెమును గని పన్నా విలపించుఘట్టమునుండి)

"ఎన్నఁడో యుద్ధభూమి నశియించుట తథ్యము, నాఁడు నీకుఁ బే
రున్నె? యొకింత శాశ్వతమహోన్నతధార్మికలక్ష్యశుద్ధిసం
పన్నుఁడవై గదా యిపుడు ప్రాణము లర్పణ చేసినావు; నా
చిన్నియనుంగ! నీ వమృతజీవివి భావిచరిత్రవీథులన్."

(పరి-2, ప-16)

"అరుగుము స్వర్గభూమి కట నారయుమీ మనవీరభాగ మా
యిరుగున గుల్మవీథి మనదేలిక సాంగుఁడు గానవచ్చు నీ
వరిమురి నిచ్చటన్ జరిగినట్టి విషాదచరిత్రఁ దెల్పుమా
పరమపవిత్రవీరుఁడు కృపామతి నిన్ గవుఁగింటఁ జేర్చుఁగన్."

(పరి-2, ప-23)

(సందర్భోచితమైన యుత్ప్రేక్షలు)

"పన్న నిజైకపుత్రమృతిశవమ్మును బాష్పవిసృష్టనేత్రయై
క్రన్నన నిన్నదీహ్రదయగర్భమునం బడవైచి, శోకసం
పన్నమనస్కయై తమిని బాధలనందెడుఁ గాన నామె కి
ప్పున్నతసేవ గూర్త మనుసూహ బయల్పడెఁ జంద్రికావళుల్."

(పరి-3, ప-2)

"పన్నా మనోదుఃఖప్రతిబింబమును గొంత
చంద్రిక శంకమ్ము స్పష్టపఱచె
పూతరక్తిని సానుభూతిఁ జూపినయట్లు
గుహ లంధకారముం గూర్చుకొనియె..."

వనవీరుని దౌష్ట్యమును దెలిపి, వయస్సువచ్చువఱకు ఉదయ సింగుని రహస్యముగఁ దమరక్షణమున నుంచి మనుపవలసినదని రాజపుత్రవీరులను ప్రార్థించుటకై పన్నా పర్యటన మొనర్చి తత్తత్సంస్థానాధీశుల సందర్శించినపుడు పలువురు వనవీరుని యకృత్యమున కేవగించియు నాతనికి వెఱచి తమమఱువున రాకుమారునిం బ్రోచుటకు సాహసింపరయిరి. ఉదయసింగుని జనకుడు సంగమునివలన నెంతయో సాయమందిన కలమనేరుసంస్థానాధీశుడు సంకోచింపక సాయపడునని పుట్టెడాశతో పన్నా యాతని దర్శింప నాతడు నందుకు వెనుకాడెను గాని యాసమయమున దనసందర్శనార్థమై యరుదెంచిన సామంతభిల్ల నాయకుల జూపి–

"పార్వతీయులు భిల్లులు పరమసత్య
నిరతు లన్యాయదీక్షాప్రణీతమతులు
ఇదిగో నాసభ కిత్తఱి నేగుదెంచి
వారు వీరిసహాయముం గోరుకొమ్ము.

అని హెచ్చరింపగా నామెయు

భిల్లజాతిపవిత్రతావీరగుణము
బాస తప్పమి విశ్వాసపరత నెఱుఁగు
దేను వారు సహాయముం బూని యిడిన
ధన్యతమ నౌదు వల దింక నన్యశక్తి.

అని భిల్లరాజు మొగంబయి పలుక నాతడును

"తల్లి ధాత్రీమతల్లి నీ త్యాగమహిమ
వింటి నాద్యంత మిట నీవు వినుచుచుండ
తల్లిరొమిడి భూపసుతునకు భిల్లరక్ష
మాకు నీయాజ్ఞ పదివేలు మాటలేల
మాకు సుతునిడి పోయి నీమహితయత్న
ములను నవరించుకొమ్ము సంపూర్ణదీక్ష"

అని యభయమిచ్చి సత్యసంధతతోఁ దనప్రతిన నిర్వహించినట్లు కవి గారి ప్రస్తుతకృతిలో నున్నది. నాగరకులలోకన్న అనాగరకులగు భిల్లులు, కోయలు మున్నగు కొండజాతులలోనే సత్యధర్మానురక్తి నేటికిని నిల్చియున్నదనుట యనుభవవేద్యము. ఆంధ్రదేశమునగూడ కోయదొరల సత్యసంధత, ధర్మానురక్తి ప్రశంసనీయములు-కాని యీ సందర్భమున అసలు చరిత్రములో పన్నా వినిచిన దుఃఖవృత్తమును విని రాకుమారుడగు ఉదయసింగునకు తోడ్పడుదుమని భిల్లు లొసంగి నది వాగ్దానమే యనియు, వాస్తవముగ నాతనికి శరణమిచ్చి పెంచినది కమలమియరుకోటయందలి జైనమతస్థుడగు అసాసా యను కోమటి యనియు, ఆతడుకూడ వనవీరునకు వెఱచి ఉదయసింగుని జేపట్టుటకు వెనుకాడుచుండ నాతనితల్లి "నాయనా! యేల సందేహించి భయ పడెదవు. స్వామిభక్తిగలవారు కష్టముల గణింపరుగదా! ఇతఁ డును నీ రాజగు సంగునికుమారుడు. మనయదృష్టము బాగున్నచో మనకే జయము కలుగఁగూడదా" అని హెచ్చరించి ధైర్యముచెప్ప నాతడు తల్లిమాటలవయి యుదయసింగుని గ్రహించెననియు నున్నది. కాన నిట్టియిక్కట్టులలో నీఘట్టమునగూడ రాకుమారుని రక్షణము నకు గారణమయినది సహజప్రేమ స్వరూపిణి యగు నారీమణి కరుణా హృదయమే యనియు, పన్నాతోపాటు, ఈ వైశ్యమాతచరిత్రకూడ సన్నుతిపాత్ర మనియు వ్యక్తముకాగలదు.

మఱియు భిల్లరాజులయు నితరసంస్థాన ప్రభువులయు తోడ్పాటుతో ఉదయసింగు వనవీరునిపయి దాడివెడలి యాతనిని నోడించి జనకుని మేవాడు రాజ్యసింహాసనమున దాను బ్రతిష్ఠితుడయినప్పుడు ఆనాటి పరిస్థితులలో రాజద్రోహి యగు వనవీరుని చంపుటయే యుచితశిక్షణమని చెప్పనక్కఱలేదు. అగ్నిశేషము, ఋణశేషము, శత్రుశేషము నుంపరాదనుట నయశాస్త్రజ్ఞుల మతము. తనకు దానై స్వతంత్రముగ వ్యవహరించినచో ఉదయసింగు వనవీరుని సంహరించియే యుండునేమో. "విషవృక్షోపి సంవర్ధ్య స్వయాంచ్ఛేత్తుమసాంప్రతం" అను ధర్మము ననుసరించి కాబోలు రాజపుత్రప్రభువులు వనవీరుని "చిత్తూరు సంరక్షకునిగా తామే యేర్పఱచినందున దామే వానిం జంపుట యనుచితమని కరుణించి వానిం గడతేర్పక సకుటుంబపరివారముగ కోటవిడిచి యావలకుంబొమ్మని వానిని విడిచిరి" అనియు, "వనవీరుడు రాజ్యభ్రష్టుడై, బంధువిరోధియై, నిర్భాగ్యుడయి యసహాయుడై తన వస్తువులను దాను తీసికొని కోటవిడిచి దక్షిణ హిందూస్థానమునకుంబోయి యచ్చట నొక చిన్నసంస్థానమున కధిపతియై కాలము సుఖముగ గడపెను" అని మూలచరిత్రమునందున్నది. కాని దాపుణ్డుకవిగా రిప్పట్టున బన్నాపాత్రపోషణమునకు మఱింత మెఱుగు పెట్టినట్టులవునను నూహతోగాబోలు నేటి భారతీయప్రభుత్వము వారు ఉద్బోధించు బుద్ధభగవానుని పంచశీలములను అహింసాసిద్ధాంతమును బురస్కరించుకొని యాప్రిణాళికానుసారముగ పన్నాచే ధర్మోపన్యాసమును గావింపఁజేసి యామె యొనర్చిన యీ ధర్మోపదేశము ననుసరించి వనవీరుని జంపకయే ఉదయసింగు, రాజపుత్రవీరులు, ప్రజలు ప్రాణములతో విడిచిపెట్టినట్లు వర్ణించియున్నారు.

కథా సంవిధానములో వాస్తవచరిత్రమునకు భిన్నముగ గవిగారు స్వతంత్రముగ గావించిన యీమార్పులందలి యౌచిత్యా

నౌచిత్యములను పాఠకులే పరామర్శింతురుగాక. స్త్రీ హృదయకారుణ్యమే ప్రాధాన్యము వహించి యీచరిత్రమునందు ఉదయసింగు ప్రాణరక్షణాదికములకు గారణ మయినప్పుడు, రెండవవిషయము మాట యెట్లున్నను కవిగారు వైశ్యమాతచరితమును విస్మరించుట సమంజసముకాదేమో యని మాయభిప్రాయము.

రెండవవిషయమును గూర్చి శ్రీ బాలశౌరిరెడ్డిగారు గ్రంథపరిచయములో "...... అందులో కవి ఆధునికయుగపు ప్రధానసిద్ధాంతమును ప్రతిధ్వనింపజేసినాడు. ప్రాణశత్రువును సయితము హింసింపక యహింసాసిద్ధాంతము ననుసరించి హృదయపరివర్తనము కలిగించుట భారతీయ సంప్రదాయము నేటి యుగధర్మముకూడ. ఈయుగధర్మమును అక్షరాలా పన్నాలో ననువర్తింపజేసినాడు కవి. నేటి పంచశీలములలో గూడ నిదియే ప్రతిధ్వనించుచున్నది" ఇత్యాదిగా ప్రశంసించి సమర్థించినారు.

దాప్రాదుకవిగారి పాండిత్యకవితాలాలిత్యాదులనుగూర్చి మున్నే ముచ్చటించియున్నాము. ఉదాహృతపద్యములనుబట్టి పాఠకులకుగూడ నవి కొంత యవగతము కాగలవు. దీనికిదోడు నెల్లూరులో మందాకినీ ముద్రణాలయమున సుందరముగ జరిగిన కృతి ముద్రణముగూడ మఱింత ముచ్చటగొల్పుచున్నది. కాని ముద్రణమొకచోటను, కృతికర్త మఱొకచోటను నుండుటచేఁగాఁబోలు ముద్రణదోషము లెక్కువగనే దొరలియున్నవి. అందుఁ జాలవఱకు తప్పొప్పులపట్టికలో జూపబడినవి, అర్థానుసారశకటరేఫములవిషయమై కవిగారు తగినంతశ్రద్ధ కృతిరచనమునఁ బాటించినట్లు గానరాదు. రేఫద్వయమునకు పూర్వకవులు నేటికవులు ప్రాసమైత్రి బాహాటముగఁ బాటింపుచున్నను శబ్దస్వరూపమును మాత్రము ముద్రణములో యథాతథముగఁ జూపుట

యావశ్యకమని మాయభిప్రాయము. అట్లుగాక పలుతావుల శకటరేఫ యుతశబ్దములు సాధురేఫయుతములుగానే యిందు జూపబడినవి.

(ఉదా. పరి 2 ప 23 లోని "అరిమురి। నరపతుల్ శరణంబు కరవన నుదయసింహులని బిల్లదొరకు నర్పణమొసంగి (పరి 11 ప 6) ప్రమాదపతితము లగు శబ్దప్రయోగము లందందు గనవచ్చు చున్నవి. ఉదా :—

(1) వ్యాత్సఖ్యత (పరి 1 ప 3) (2) డిం । భకులన్ రాజులం బొట్టవెట్టుకొను గూఢక్రోధవిద్వేషవ । ర్తకసందోహము (ఇందలి యతి మైత్రిసాధుత్వము విచార్యము) (3) తొలియబ్బినట్టి తేజోవిభవైక గౌరవము సత్వరమే గడియింపఁగల్గితీ (4) శోకదేవతగర్భానభీకరించు । క్రోధమోయన నాధాత్రి గోచరించె (పరి 2 ప 9) (5) కాలగర్భమున ద్రోహము రూపరెనేమొ (పరి 2 ప 13) రూపఱు = నశించు, (6) క్రౌర్యమ్ము జేకొత్మన। జ్ఞానక్రోధలతోం బాస్పరము చాఁ।జంపంగ నుంకింపరే (పరి 1 ప 24).

(7) ని । ర్మములకు దేవుఁ డీగడఁగు కారవయాతన జ్ఞప్తి యున్నచో. (పరి 3 ప 7)

(నిర్మములు—మమకార రహితులు. పై శబ్దార్థము లీ సందర్భముల సరిపడునా !)

ఈ । వ్యూహముఁ బన్నెనయ్య సుమనోజ్జ్వల రాజకుమార (పరి 3 ప 9) ఇట్టిపట్టులు సంస్కరణాపేక్షములని తలంతుము. పునర్ముద్రణమున గవిగారు పర్యాలోచింతురుగాక.

సూక్తిసుధ

విశ్వనాథ కవిశేఖరులు

శ్రీలమించు రమణి చిత్తజక్రీడల
భామినాళి లేమి పోలుపెసంగు
నటుల సమయపఠితమగువాణి కొంచెంబు
నధికశోభ మనుజులందుఁ దోఁచు.

శిశిరమందు వహ్ని సేవింప నమృతంబు
నెయ్యుఁజను గనంగ నెఱినమృతము
రాజగౌరవంబు రహిమించు నమృతమై
అమృతమండ్రు శిశువు లాడుమాట

ధనము నెపుడు గోరు ధనహీనుఁ డగువాఁడు
జంతుతతులు వాక్యచయము గోరు
స్వర్గసీమ సుఖము జనము లాసింతురు
అమరులెల్ల మోక్ష మరయుచుంద్రు.

గుణవంతుఁ డగుకుమారుఁడు
గణియింపఁగ నొకఁడెచాలు గగనంబందున్
మినుకుమను రిక్క లెన్నియు
నెనయఁగునే చంద్రమునకు నెసఁగెడి కాంతిన్.

జననమందినమాత్రి శ్రేష్ఠతహుళక్క
సద్గుణంబులఁ బొంది శ్రేష్ఠత వహించు
మొగలిపూరేక పెద్దది ముదము నిడదు
కనఁగఁ జిన్నది యామోదమును వెలార్చు.

పూలఁ జంపకంబుఁ బురముల లంకయు
నదుల గంగ ధరణినాథులందు
దశరథాత్మజుండు తన్వీమణుల రంభ
కవులనెల్ల మేటి కాళిదాసు.

(సశేషము)

यथा माया यथा स्वप्नो गन्धर्वनगरं यथा ।
तथोत्पादस्तथा स्थानं तथा भङ्ग उदाहृतः ॥३५॥

यथा मायादयस्स्वभावेनानुत्पन्ना अपि मायाऽविद्यादिशब्दवाच्याः, मायादिविज्ञानगम्याश्च लोकस्य भवन्ति एवमेवैते उत्पादादयस्सर्वेऽपि स्वभावेनाविद्यमाना अपि लोकप्रसिद्धिमनुसृत्य तथाविधविनेयानुजिघृक्षया भगवता उपदिष्टा इति वेदितव्यम् ॥३५॥

इति सुबोधिनीव्याख्यासहितमाध्यमिककारिकासु
संस्कृतपरीक्षानाम सप्तमं प्रकरणम् ॥

सुबोधिनीव्याख्यासहित-

माध्यमिककारिकासु,

कर्मकाराकपरीक्षानामाऽष्टमं प्रकरणम् ।

ननु सन्त्येव विज्ञानादयस्संस्कृता धर्माः । तद्धेतुकर्मकारकसद्भावात् । उक्तं च भगवता—'अविद्यानुगतोऽयं भिक्षुकः पुरुषपुद्गलः पुण्यानपि संस्कारानभिसंस्करोति' इत्यादिना । यस्य च कारकोऽस्ति तदस्ति । यथा घटः । तस्मात्सन्ति विज्ञानादयः संस्कृता इति चेदत्राह—

सद्भूतः कारकः कर्म सद्भूतं न करोत्ययम् ।
कारको नाऽप्यसद्भूतो कर्म सद्भूतमिष्यते ॥१॥

तत्र करोतीति कारकः कर्ता । कुर्वाणस्यैव किंचित्कारकसंज्ञा । नाऽकुर्वाणस्य । तच्च करणं सद्भूतस्य वा, स्यादसद्भूतस्य वा, सदसद्भूतस्य वा । क्रियत इति कर्म कर्तुरीप्सिततमम् । तदपि त्रिविधम्—सद्भूतमसद्भूतं सदसद्भूतं चेति । तत्र सद्भूतः कारकः क्रियायुक्तः । सद्भूतं कर्म क्रियायुकम्। न करोतीत्येका प्रतिज्ञा । असद्भूतः क्रियारहितः । असद्भूतं क्रियारहितम् । कर्म न करोतीत्यपरा प्रतिज्ञा ॥१॥

तत्राऽऽद्यां प्रसाधयितुमाह—

सद्भूतस्य क्रिया नास्ति कर्म च स्यादकर्तृकम् ।
सद्भूतस्य क्रिया नास्ति कर्ता च स्यादकर्मकः ॥२॥

कारकव्यपदेशस्य क्रियानिबन्धनत्वात्करोति क्रियायुक्त एव कश्चित्सद्भूतः कारकव्यपदेशभाग्भवति । तथा च क्रियाहेतुत्वेन लब्धकारकव्यवहारस्य तस्याऽपरा क्रिया नास्ति । यया क्रियया कर्म कुर्यात् । क्रियाभावाच्च यदा कारकः कर्म न करोति तदा कारकनिरपेक्षं कर्माऽकर्तृकं स्यात् । न चाऽकर्तृकं कर्म सम्भवति । एवं सद्भूतः कारकः कर्म न करोति ।

इदानीं सद्भूतमपि कर्म कारको न करोतीत्याह—सद्भूतस्येत्यादिना। सद्भूतं नाम क्रियायुक्तम् । तथा च क्रियानिबन्धनलब्धकर्मव्यपदेशस्य कर्मणः अपरा क्रिया नास्ति । यया कर्म निर्वर्त्यते । यदा चापरा क्रिया नास्ति तदा कारकः सद्भूतं कर्म नैव करोति । यदा नैव करोति तदा अकर्मकः-अविद्यमानकर्मक एव कारकः कर्ता स्यादिति भावः ॥२॥

एवं सद्भूतः कारकः सद्भूतं कर्म न करोतीति प्रतिपाद्य, अधुनाऽसद्भूतः कारकः सद्भूतमपि कर्म न करोतीति प्रतिपादयन्नाह—

करोति यद्यसद्भूतोऽसद्भूतं कर्म कारकः ।
अहेतुकं भवेत्कर्म कर्ता चाहेतुको भवेत् ॥३॥

असद्भूतः- क्रियारहितः कारकः क्रियारहितं कर्म यदि करोति तदा कारकः, कर्म चाहेतुकं भवेत् । क्रिया हि कारकव्यपदेशे, कर्मव्यपदेशे च हेतुः। तदभावे कारक इति, कर्मेति च व्यपदेशः हेतुशून्यस्स्यादिति भावः ॥३॥

एवमहेतुकवादाभ्युपगमे इदं कार्यमिदं कारणमित्यादिकं सर्वमाकुलं स्यादित्याह—

हेतावसति कार्यं च कारणं च न युज्यते ।
तदभावे क्रिया कर्ता करणं च न विद्यते ॥४॥

सत्येव हेतोरभ्युपगमे येन यन्निष्पाद्यते स तस्य हेतुरित्ययं कार्यकारणभावस्सम्भवति । तदभावे 'इयं क्रिया, अयं कर्ता, इदं करणमिदं कर्मे'ति विभागोपि नास्तीति भावः ॥४॥

एवं च—

असम्भवे क्रियादीनां धर्माधर्मौ कथं पुनः ।
धर्मे चाऽसत्यधर्मे च फलं तस्य न विद्यते ॥५॥

यदा च धर्माधर्मनिमित्तानां कर्तृकर्मकरणानामसम्भवस्तदा तन्मूलकौ धर्माऽधर्मावपि न सम्भवतः । तयोरभावे तत्फलस्यापि नास्ति सम्भवः ॥५॥

यदा चैवं तदा सर्वेषां भगवदुपदेशानां सर्वासां च कृष्यादिलौकिकप्रवृत्तीनां भङ्गप्रसङ्गः । तस्मादसद्भूतं कारकमसद्भूतं कर्म करोतीत्ययं पक्षः सर्वजघन्य इति प्रतिपादयन्नाह—

फलेऽसति न मोक्षाय न स्वर्गायोपपद्यते ।
एवं सर्वक्रियाणां च नैरर्थक्यं प्रसज्यते ॥६॥

धर्माधर्माभ्यां प्रत्येकं जनितं फलं सुगतिः, दुर्गतिश्च । तस्मिन्नसति स्वर्गाय मोक्षाय वा उपदिष्टः मार्गो नोपपद्यते । निदुःखं सुखं स्वर्गः, परनिर्वाणं मोक्षः ॥६॥

एवं प्रतिज्ञाद्वयमुपपाद्येदानीं सदसद्रूपमपि कर्म न करोतीत्याह—

कारकः सदसद्भूतः सदसत्कुरुते न हि ।
परस्परविरुद्धं हि सच्चाऽसच्चैकतः कुतः? ॥७॥

सदसद्भूतः- क्रियायुक्तः, क्रियारहितश्चेत्यर्थः । तादृशः कारकः सदसत्-क्रियायुक्तं, निष्क्रियं च कर्म न करोति । यस्मादेकपदार्थः एकस्मिन्काले क्रियायुक्तः, क्रियारहितश्चेति न भवति । परस्परविरोधादिति भावः ॥७॥

एवं समपक्षे दोषमुक्त्वा विषमपक्षमपि दूषयितुमाह—

सता च क्रियते नाऽसन्नाऽसता क्रियते च सत् ।
यस्मात्प्रसज्यते दोषस्तत्रैवाऽत्राप्युदीरितः ॥८॥

सता- क्रियायुक्तेन कर्त्रा, असत्- निष्क्रियं कर्म न क्रियते। सद्भूतस्य क्रिया नास्तीत्यादिना अभिहितस्य दोषस्य प्रसङ्गात् । एवमसद्भूतं कर्मापि न क्रियते । हेतावसति कार्यं चेत्यादिना दूषितत्वात् । एवं पूर्वोक्तैरेव हेतुभिरयं पक्षः प्रागेव निरस्त इति भावः । एवमसतापि कर्त्रा सद्भूतं कर्म न क्रियत इति उक्तप्रकारेण व्याख्येयम् ॥८॥

एवं विषमपक्षे एकैकपदपरामर्शेन दूषणमभिधायेदानीं पदद्वयपरामर्शेनापि दूषणमाह—

नाऽसद्भूतं न सद्भूतः सदसद्भूतमेव वा ।
करोति कारकः कर्म पूर्वोक्तैरेव हेतुभिः ॥९॥

सद्भूतः कारकः, असद्भूतं सदसद्भूतं वा कर्म न करोति । सद्भूतस्य क्रिया नास्तीत्यदिना, अहेतुकं भवेत्कर्मेत्यादिना, परस्परविरुद्धं चेत्यादिना प्रागेव दूषितत्वात् ॥१०॥

इदानीमसद्भूतोपि कारकः सद्भूतं,सदसद्भूतं वा कर्म न करोतीत्याह—

नाऽसद्भूतोपि सद्भूतं सदसद्भूतमेव वा ।
करोति कारकः कर्म पूर्वोक्तैरेव हेतुभिः ॥१०॥

असद्भूतः कारकः सद्भूतं, सदसद्भूतं वा कर्म न करोति । असद्भूतो निर्हेतुको भवेत् । हेतावसति कार्यं चेत्यादिना, सद्भूतस्य क्रिया नास्तीत्यादिना च, परस्परविरुद्धं हीत्यादिनाच प्रागेव दूषितत्वादिति भावः॥१०॥

इदानीं सदसद्भूतोपि कारकः सद्भूतमसद्भूतं वा कर्म न करोतीति प्रतिपादयन्नाह—

करोति सदसद्भूतो सदसन्नैव कारकः ।
कर्म किंच विजानीयात्पूर्वोक्तैरेव हेतुभिः ॥११॥

किंच सदसद्भूतोपि कारकः सद्भूतमसद्भूतं वा कर्म न करोत्येव । परस्परविरुद्धं हीत्यादिना, सद्भूते क्रिया नास्तीत्यादिना, असद्भूतं निर्हेतुकं भवेदित्यादिना च प्रागेव दूषितत्वात् । एवं तावत्समपक्षेषु विषमपक्षेषु च सर्वथा कर्तुः कर्मणश्च सिद्धिरयुक्ता ॥११॥

नन्वेवं कर्मकर्तृनिराकरणे लौकिकः संव्यवहारः कथमुपपादयितव्य इति चेन्मरीचिकाजलकल्पानां सांवृतानां पदार्थानामविचारितरमणीयां स्थितिमभ्युपगम्यैव तन्निर्वाह इत्याह—

प्रतीत्य कारकः कर्म तं प्रतीत्य च कारकम् ।
कर्म, प्रवर्तते नाऽन्यत्पश्यामः सिद्धिकारणम् ॥१२॥

कर्मसापेक्षं कारकस्य कारकत्वम्, कारकसापेक्षं कर्मणो कर्मत्वं च सिद्ध्यति। कर्मकारकयोः परस्परापेक्षसिद्धिकयोरन्यत् सिद्धिकारणं नास्ति। अत एवाऽविचारितरमणीयैवैतयोः सिद्धिरिति भावः ॥१२॥

यथा च कर्तृकर्मणोः परस्परापेक्षकी सिद्धिरेवं सर्वेषामपि भावानामित्यतिदिशन्नाह—

एवं विद्यादुपादानं व्युत्सर्गात्कर्तृकर्मणोः।
तथैव कर्तृकर्मभ्यां शेषान् भावान् विभावयेत् ॥१३॥

एवं पूर्वोक्तेन प्रकारेण कर्तृकर्मणोः, व्युत्सर्गात्, निरासात् उपादेयोपादात्रोरपि निरासो वेदितव्यः। किंच यथा कर्तृकर्मणोरसिद्धिरेवमेव सर्वेषां भावानां परमार्थस्वरूपे विचार्यमाणे वास्तविकी सिद्धिर्नास्ति। अतोऽविचारितरमणीयैव स्थित्या लौकिको व्यवहारस्समर्थ इति भावः ॥१३॥

इति सुबोधिनीव्याख्यासहितमाध्यमिककारिकासु
कर्मकारकपरीक्षा नामाऽष्टमं प्रकरणम् ॥

सुबोधिनीव्याख्यासहित-

माध्यमिककारिकासु,

उपादानोपादातृपरीक्षानाम नवमं प्रकरणम्।

अत्राह पूर्वपक्षी—यदुक्तं व्युत्सर्गात्कर्तृकर्मणोरिति तदयुक्तम्—यस्मात्—

दर्शनश्रवणादीनि वेदनादीनि चाप्यथ।
भवन्ति यस्य प्रागेभ्यो सोऽस्तीत्येके वदन्त्युत ॥१॥

यस्योपादातुः दर्शनश्रवणघ्राणरसनादीनि, वेदनास्पर्शसंस्कारादीनिच भवन्ति स उपादाता पूर्वमेभ्य उपादनेभ्योऽस्तीत्येके वदन्ति ॥१॥

किं कारणम् , यस्मात्—

कथं ह्यविद्यमानस्य दर्शनादि भविष्यति ।
भावस्य यस्मात्प्रागेभ्यः सोऽस्ति भावो व्यवस्थितः ॥२॥

इह विद्यमान एव देवदत्तः धनोपादानं कुरुते, नाऽविद्यमानः । एवं दर्शनादिभ्यः प्राग्विद्यमान एवासौ पुद्गलः दर्शनाद्युपादानं करिष्यति । नाऽविद्यमानः । तस्मादस्ति दर्शनादिभ्यः प्रागुपादाता पुद्गल इति ॥२॥

अत्रोच्यते—

दर्शनश्रवणादिभ्यो वेदनादिभ्य एव च ।
यः प्राग्व्यवस्थितो भावः केन प्रज्ञायते हि सः ॥३॥

योऽसौ पुद्गलः दर्शनादिभ्यः पूर्वमस्तीत्युच्यते स केन प्रज्ञायते । पुद्गलप्रज्ञानस्य कारणं दर्शनादिकम् । स च पुद्गलस्तेभ्यो दर्शनादिभ्यः प्रागेव यदि व्यवस्थितः तदा घटादिवद्दर्शननिरपेक्ष एव स्यात् । यश्च स्वकारणनिरपेक्षः स तादृशो भावो नास्त्येवेति भावः ॥३॥

किंच—

विनापि दर्शनादीनि यदि चाऽसौ व्यवस्थितः ।
अमून्यपि भविष्यन्ति विना तेन न संशयः ॥४॥

यदि दर्शनादिभ्यः पूर्वं पुद्गलो नामाऽस्ति तर्हि दर्शनादीन्यपि पुद्गलेन विनैव भविष्यन्ति । यथा धनसम्बन्धात्पूर्वं पृथग्व्यवस्थितो देवदत्तः पृथग्भूतं धनादिकमुपादत्ते एवं दर्शनादिभ्यः पूर्वं पृथक्तया व्यवस्थितः पुद्गलः पृथग्भूतं दर्शनादिकमुपादद्यादिति ॥४॥

न चैतत्सम्भवतीत्याह—

व्यज्यते केन चित्कश्चित्कश्चित्पूर्वो हि व्यज्यते ।
कुतः किंचिद्विना कश्चित्किंचित्कश्चिद्विना कुतः ॥५॥

इह बीजाख्येन कारणेन किंचित्कार्यमभिव्यज्यते अंकुराख्यम् , तेन च कार्येण किंचित्कारणमभिव्यज्यते बीजाख्यमस्येदं कारणमस्येदं कार्यमिति । एवं यदि केनचिद्दर्शनादिकेनोपादानेन कश्चिदात्मस्वभावोऽभिव्यज्यते उपादाता तेन

चोपादात्रा किंचिद्दर्शनादिकमभिव्यज्यते उपादानमिति कल्प्यते। तदानीं परस्पराश्रययोरुपादानोपादात्रोरसिद्धिः स्यात्। तच्च न सम्भवतीत्यावेदितं प्रागिति भावः ॥५॥

अत्राह पूर्ववादी—

सर्वेभ्यो दर्शनादिभ्यः कश्चित्पूर्वो न विद्यते।
विभिन्नो दर्शनादिभ्यः कालभेदेन व्यज्यते ॥६॥

यदि सर्वेभ्यो दर्शनादिभ्यः प्रागवस्थित उपादातेत्युच्यते तदा स्यादयं दोषः। तथा नोच्यते, किंतु एकैकस्मात्पूर्वः विद्यते। स च यदा दर्शनेन व्यज्यते तदा द्रष्टा भवति। यदा च श्रवणेन तदा श्रोतेति व्यज्यते। एवं कालभेदेन तत्तद्दर्शनाद्युपादाय व्यज्यते द्रष्टेत्यभ्युपगमे नास्ति दोषप्रसक्तिरिति ॥६॥

दर्शनादिरहितस्य निरुपादानस्य निर्हेतुकस्य निरञ्जनस्य स्थित्यसम्भवात् नैतत् युक्तमित्याह—

सर्वेभ्यो दर्शनादिभ्यः यदि पूर्वो न विद्यते।
एकैकस्मात्कथं पूर्वो दर्शनादेस्स विद्यते ॥७॥

यो हि सर्वेभ्यो दर्शनादिभ्यः पूर्वो न भवति स एकैकस्मादपि पूर्वो न भवति। यथा सर्वेभ्यो वृक्षेभ्यः प्राग्वनं नास्ति तथैकस्मादपि वृक्षात्प्राग्वनं नास्ति। अपि च य एकैकस्मात्पूर्वो भवति स सर्वेभ्योऽपि पूर्वो भवत्येव। एकैकव्यतिरेकेण सर्वस्याऽभावात्। तस्मादयुक्तमेतदेकैकस्मात्पूर्वो विद्यत इति ॥७॥

इतश्चैतन्न युक्तमित्याह—

द्रष्टा स एव स श्रोता स एव यदि वेदकः।
एकैकस्माद्भवेत्पूर्वो एवं चैतन्न युज्यते ॥८॥

एकैकस्माद्यदि पूर्वो भवेत्तदा य एव द्रष्टा स एव श्रोता, स एव वेदकश्चेति स्यात्तथा च दर्शनक्रियारहितस्यापि श्रोतुः द्रष्टृत्वं स्यात्। एवं श्रवणक्रियारहितस्यापि द्रष्टुः श्रोतृत्वमपि स्यात्। द्रष्टृश्रोत्रोरेकत्वात्। प्रतिक्रियं कारकभेदादेतदेवं न सम्भवतीत्याह—एवं चैतन्न युज्यत इति। अथ वा

कारकभेदाभावात् द्रष्टैव श्रोतापि स्यादिति प्रसङ्गपरतया व्याख्येयम्। नाऽयं प्रसङ्ग इष्टापत्त्या परिहरणीयो क्षणभङ्गवादिनामित्याह—एवं चैतन्न युज्यत इति।

यथोक्तदोषपरिहारार्थं द्रष्टृश्रोत्रोरन्यत्वमपि नेत्याह—

द्रष्टाऽन्य एव श्रोताऽन्यो वेदकोऽन्यः पुनर्यदि।
स्याद्द्रष्टरि च श्रोताऽपि नानात्वं चात्मनां भवेत् ॥९॥

एवं हीष्यमाणे सत्येव द्रष्टरि श्रोताऽपि स्यात्। यथा सत्येव गव्यश्वः तद्वत्। परस्परभिन्नयोर्गवाश्वयोरिव द्रष्टृश्रोत्रोरपि यौगपद्येनावस्थानं स्यादिति भावः। किंचैवं सति बहव आत्मानस्स्युः। दर्शनश्रवणवेदनादीनां पृथक्पृथक्सिद्ध्युपगमात्। तस्मादेकैकस्माद्दर्शनादेः पूर्वः पुद्गलो नामास्त्येव कश्चिदिति भावः ॥९॥

ननु च चत्वारि महाभूतानि सन्ति, येभ्यो नामरूपप्रत्ययं षडायतनम्, दर्शनादीनि चोत्पद्यन्ते। तथा च दर्शनादिभ्यः पूर्वं तान्येवोपादाय पुद्गलो भवतीत्याशङ्क्य निराकरोति—

दर्शनश्रवणादीनि वेदनादीनि वाऽप्यथ।
भवन्ति येभ्यस्तेष्वेव भूतेष्वपि न विद्यते ॥१०॥

येभ्यो दर्शनादिकमुत्पद्यते न तेष्वप्ययमात्मा महाभूतोपादानको नास्ति। कुतः? महाभूतोपादानात्पूर्वं यद्यात्मा सिद्धः स्यात्तर्हि समहाभूतान्यनुपादायैव स्यात्। तथा सति स निर्हेतुकः स्यात्। न च निर्हेतुकः कश्चिदस्ति। तस्माद्दर्शनोपादानवत् भूतोपादानेपि दूषणं दुरुद्धरमेवेति भावः ॥१०॥

ननु दर्शनादिकमस्ति, अप्रतिषेधात्। नह्यनात्मनां घटादिभावानां दर्शनादिसम्बन्धोऽस्ति अतस्तत्सम्बन्धी आत्माप्यस्तीत्याशङ्क्य निराकरोति—

दर्शनश्रवणादीनि वेदनादीनि वा पुनः।
यस्येति भवता प्रोक्तः स नास्त्येवाऽप्रमाणतः ॥११॥

स्यादात्मा, यदि दर्शनादीनि स्युः, न सन्ति दर्शनादीनि, यस्य च दर्शनादीन्युपादानं, सोऽपि नास्तीत्युक्तं प्राक्, तथा च प्रमाणाभावादात्मा नास्ति। तदुपादेयं दर्शनादिकमपि नास्तीति भावः ॥११॥

नन्वेवं दर्शनाद्यभावादात्मापि नास्तीति वदता भगवतात्मनोऽभावरूपत्वमङ्गीकृतमिति चेन्न, सर्वत्र भावाभिनिवेशनिवर्तनायैवमुक्तम्, सर्वं स्वभावतो नविद्यत इति । नचैतावता अभावाभिनिवेशः कर्तव्यः, यतो भावाभिनिवेशवदभावाभिनिवेशोपि परित्याज्य एवेति प्रतिपादयन्नाह—

पूर्वं यो दर्शनादिभ्यस्साम्प्रतं चोर्ध्वमेव च।
न विद्यतेऽस्ति नास्तीति निवृत्तास्तत्र कल्पनाः ॥१२॥

दर्शनादिभ्यः पूर्वमात्मा नास्ति । तथा तस्यानुपलब्धेः । दर्शनादिसहभूतोप्यात्मा नास्ति । पृथक्पृथक्सिद्धयोः शशशृङ्गयोरिव सहभावदर्शनात् । अतस्साम्प्रतमप्यात्मा नास्ति, नाप्यूर्ध्वमस्त्यात्मा। यदि हि पूर्वं दर्शनादीनि स्युरुत्तरकालमात्मा स्यात्तदानीमूर्ध्वं सम्भवेत् । न चैवमाकारकस्य कर्मणोऽभावात् यश्चैवमात्मा दर्शनादिभ्यः प्रावपश्चाद्युगपच्च परीक्ष्यमाणो नास्ति, तस्यैवमनुपलब्धिस्वभावस्याऽस्तित्वं, नास्तित्वं वा कः कल्पयेत्प्राज्ञ इति भावः। तस्मात्कर्मकारकयोरिवोपादानोपादात्रोरपि सिद्धिर्नास्ति स्वाभाविकीति स्थितम् । अतश्चाऽविचारितरमणीयोयमुपादानोपादातृव्यवहारो लोकस्येति भावः ॥१२॥

इति सुबोधिनीव्याख्यासहितमाध्यमिककारिकासु
उपादानोपादातृपरीक्षानाम नवमं प्रकरणम् ॥

सुबोधिनीव्याख्यासहित-

माध्यमिककारिकासु,

अग्नीन्धनपरीक्षानाम दशमं प्रकरणम् ।

ननु यदुक्तं कर्मकारकयोरिवोपादानोपादात्रोरपि न स्वाभाविकी सिद्धिरिति तदयुक्तम्—सापेक्षाणामपि पदार्थानां स्वस्वभावदर्शनात्। तथा हि, अग्निरिन्धनसापेक्षः, तथापि दहनलक्षणेन स्वस्वभावेनाऽपरित्यक्त एवोपलभ्यते। एवमिन्धनमप्यग्निसापेक्षम् । तथापि चातुर्भौतिकत्वलक्षणं स्वस्वभावं न परित्यजति। एवं

परस्परसापेक्षावपि उपादानोपादातारौ न स्वस्वभावं विमुञ्चत इतिचेदग्नीन्धने एव न स्थः, कथं तद्दृष्टान्तेनोपादानोपादातृसिद्धिरित्याह—

यदीन्धनं स चेदग्निरेकत्वं कर्तृकर्मणोः।
अन्यश्चेदिन्धनादग्निरिन्धनादप्यृते भवेत् ॥१॥

इध्यत इतीन्धनं काष्ठादि। तस्य च दाहकर्ताऽग्निः। एवं च यदीन्धनं स एवाग्निरिति यदि परिकल्प्यते तदा कर्तृकर्मणोरेकत्वप्रसङ्गः। न चैतदिष्टम्। घटकुम्भकारयोरप्येकत्वप्रसङ्गात्। अथाऽन्यत्वं तदा इन्धनादन्योऽग्निरिन्धननिरपेक्षस्स्यात्। न हि घटादन्यः पटो घटसापेक्षः। नचेन्धननिरपेक्षोऽग्निः दृश्यते ॥१॥

किंच यदीन्धनादन्योऽग्निस्स्यात्तदा अप्रदीपनहेतुकः, नित्यप्रदीप्तः, अकर्मकश्च स्यात्। पुनरारम्भवैयर्थ्यं च स्यादित्याह—

नित्यं प्रदीप्त एव स्यादप्रदीपनहेतुकः।
पुनरारम्भवैयर्थ्यं भवेदेवमकर्मकः ॥२॥

प्रदीप्यत इति प्रदीपनमिन्धनं, प्रदीपनं हेतुर्यस्य स प्रदीपनहेतुकः। न प्रदीपनहेतुकोऽप्रदीपनहेतुकः। यदि प्रदीपनादन्योऽग्निस्स्यात्तदा इन्धननिरपेक्षः स्यात्। यथा पटादन्यो घटः पटनिरपेक्षः। ततश्च तन्निरपेक्षत्वादप्रदीपनहेतुकस्स्यात्। प्रदीपनसापेक्षस्याऽग्नेस्तदभावे निर्वाणं स्यात्। यदा च प्रदीपनिरपेक्षस्तदा निर्वाणहेत्वभावान्नित्यप्रदीप्त एव स्यात्। नित्यप्रदीप्ते चाग्नौ संधुक्षणादिना पुनरारम्भो व्यर्थः। एवमग्नेरिन्धननिरपेक्षत्वे अकर्मक एव कर्ता स्यादग्निरिति बहुदोषप्रसङ्ग इति भावः ॥२॥

ननु ज्वालापरिकलितो दाह्यलक्षणोऽर्थ इन्धनम्, तदाश्रयेण चाऽग्निरुपलभ्यते, एवं चाऽग्निसम्बन्धादेव काष्ठस्येन्धनव्यपदेशः। इन्धनाश्रयेणैव चाऽग्निरुपलभ्यते। न पृथक्। तथा चाऽन्यश्चेदिन्धनादग्निरित्यादिनोक्तस्य दोषस्य नास्त्यवकाश इति चेदत्रोच्यते—

तदाश्रयादिध्यमानमिन्धनं भवतीति चेत्।
केनेध्यतामिन्धनं तत्तावन्मात्रमिदं यदा ॥३॥

एवमुक्तावप्यग्निरिन्धनं दहतीति नोपपद्यते। कथम्? ज्वालापरिगतं दाह्यमिन्धनमित्युच्यते, नचैतद्व्यतिरेकेणाऽपरोऽग्निरस्ति। येनेदं ज्वालापरिगतमिन्धनं दह्येत। यदा च ज्वालापरिगतेन्धनमात्रमेवोपलभ्यते, न तद्व्यतिरिक्तोऽन्योऽग्निरस्ति तदेध्यमानं तदिन्धनं केनाऽपरेणाग्निना दह्यताम्? न केनापीत्यर्थः। यदा चैवमग्निरिन्धनं दहतीत्यनुपपन्नमेव तथा च प्रथमकारिकोक्तदोषो दुष्परिहर एवेति भावः ॥३॥

किंचाग्नेरिन्धनादन्यत्वे इध्यमानमिन्धनमिति, इन्धनमग्निर्दहतीति च न स्यादित्याह—

अन्यो न प्राप्स्यतेऽप्राप्तो न धक्ष्यत्यदहन् पुनः।
न निर्वास्यत्यनिर्वाणः स्थास्यते वा स्वलिङ्गवान् ॥४॥

इन्धनादन्यश्चेदग्निरन्यत्वादन्धकारवदग्निं न प्राप्नुयात्। नचाप्राप्तोऽग्निरिन्धनं धक्ष्यति विप्रकृष्टदेशावस्थितमिव। ततश्चाग्नेर्निर्वाणं न भवति। दहत एव निर्वाणम्, नाऽदहत इति भावः। यदा च न निर्वास्यत्यग्निस्तदा स्वलिङ्गवानेव स्थास्यति। नित्यप्रदीप्त एव भवतीति भावः ॥४॥

नन्वग्नीन्धनयोरन्यत्वे अन्धकारवदप्राप्तिरेव स्यादित्ययुक्तम्, स्त्रीपुंसयोरन्यत्वेपि परस्परं प्राप्तिदर्शनात्। एवमग्नीन्धनयोरपि स्यादित्याह—

अन्यश्चेदिन्धनादग्निरिन्धनं प्राप्नुयात्तथा।
स्त्रीसम्प्राप्नोति पुरुषं पुरुषश्च स्त्रियं यथा ॥५॥

अग्नीन्धनयोः परस्परान्यत्वेपि स्त्रीपुरुषयोरिव परस्परप्राप्तिरविरुद्धेति भावः ॥५॥

स्यादेतदेवम्, यदि स्त्रीपुरुषयोरिव अग्नीन्धनयोरपि परस्परानपेक्षासिद्धिस्स्यात्। नत्वेवमित्याह—

अन्यो नवेन्धनादग्निरिन्धनं काममाप्नुयात्।
अग्नीन्धने यदि स्यातामन्योन्येन तिरस्कृते ॥६॥

यद्यग्नीन्धने अन्योन्येन तिरस्कृते परस्परनिरपेक्षे स्यातां तदा अग्निरिन्धनमाप्नुयात्, स्त्रीपुरुषवत्। न चाग्निरिन्धनादन्य इति भावः ॥६॥

यद्यप्यग्नीन्धनयोः स्त्रीपुरुषयोरिव परस्परापेक्षासिद्धिर्नास्ति, तथापि परस्परापेक्षया स्वरूपसिद्धिरस्ति। न ह्यविद्यमानयोः परस्परापेक्षापि सिद्धिरस्तीति चेत्तत्राह—

यदीन्धनमपेक्ष्याग्निरपेक्ष्याग्निं यदीन्धनम्।
कतरत्पूर्वनिष्पन्नं यदपेक्ष्याग्निरिन्धनम् ॥७॥

अस्येन्धनस्याऽयमग्निर्दाहक इतीन्धनमपेक्ष्याग्निर्व्यवस्थाप्यते? उतास्याग्नेरिदमिन्धनं दाह्यमिति अग्निमपेक्ष्य इन्धनं वा व्यवस्थाप्यते? तदा कतरदनयोः भ्रातृभगिनीवत्पूर्वनिष्पन्नमिति वक्तव्यम्। तत्रेन्धनं पूर्वनिष्पन्नमिति न शक्यते वक्तुमग्निनिरपेक्षस्याऽनिद्ध्यमानस्य इन्धनत्वायोगात्। अथाग्निः पूर्वसिद्धः, पश्चादिन्धनमित्यपि न शक्यते वक्तुमिन्धननिरपेक्षस्याग्नेरसम्भवात्। सम्भवे वा निर्हेतुकत्वप्रसङ्गाच्च। तस्मान्नास्त्यत्र पूर्वसिद्धम्, यदपेक्ष्यान्यस्य सिद्धिस्स्यात् ॥७॥

अपि च—

यदीन्धनमपेक्ष्याऽग्निर्भवतीति प्रकल्प्यते।
एवं सतीन्धनं चाऽपि भविष्यति निरग्निकम् ॥८॥

यदीन्धनमसिद्धं स्यान्नैव तदग्निना अपेक्ष्यते। असिद्धस्यापेक्षाऽयोगात्। तस्मान्निरग्निकस्यैवेन्धनस्य सिद्धिरुपेया। नचैतत्सम्भवतीति भावः ॥८॥

ननु युगपदेवाग्नीन्धनयोः परस्परापेक्षयोरपि सिद्धिरङ्गीक्रियते, तथा च 'कतरत्पूर्वनिष्पन्न' मिति शङ्काया नास्त्यवकाश इति चेत्तत्राह—

योऽपेक्ष्य सिद्ध्यते भावः तमेवाऽपेक्ष्य सिद्ध्यति।
यदि योऽपेक्षितव्यस्स सिद्ध्यतां कमपेक्ष्य कः ॥९॥

तत्र योऽग्न्याख्यो भाव इन्धनाख्यं भावमपेक्ष्य सिद्ध्यति, अग्निना स्वात्मसिद्ध्यर्थमपेक्षितव्यस्स इन्धनाख्यो भावः। यदि तमेवाग्न्याख्यं भावमपेक्ष्य सिद्ध्येत्तर्हि कथ्यतां, कमपेक्ष्य क इति। यथाचेन्धनापेक्षः अग्निरिन्धनं विना न सिद्ध्यत्येवमेवाग्निसापेक्षमिन्धनमप्यग्निं विना न सिद्ध्यतीति भावः ॥९॥

किंच परस्परसापेक्षयोरप्यग्नीन्धनयोस्सिद्धिर्न सम्भवति । सिद्धाऽसिद्धयोरपेक्षाभावादित्याशयेनाह—

योऽपेक्ष्य सिद्ध्यते भावः सोऽसिद्धोऽपेक्षते कथम् ?।
अथ चाऽपेक्षते सिद्धः अपेक्षाऽस्य न युज्यते ॥१०॥

यो ह्यग्न्याख्यो भाव इन्धनमपेक्ष्य सिद्ध्यति स ह्यसिद्धो वा इन्धनमपेक्षते? उत सिद्धो वा? यद्यसिद्धस्तर्ह्यसिद्धत्वादेव खरविषाणवदिन्धनं नाऽपेक्षते। यदि सिद्धस्तदा सिद्धस्य पुनस्साधनापेक्षा व्यर्थैव । तस्मादग्नीन्धनयोः परस्परसापेक्षयोः युगपत्सिद्धिरित्यसङ्गतमेवेति भावः ॥१०॥

यथा चाऽग्निरिन्धनमपेक्ष्य वा, अनपेक्ष्य वा न सम्भवति तथैवेन्धनमप्यग्निमपेक्ष्य वा, अनपेक्ष्य वा न सम्भवतीत्याह—

अपेक्ष्य चेन्धनं नाग्निर्नाऽनपेक्ष्याग्निरिन्धनम् ।
अपेक्ष्य चेन्धनं नाग्निमनपेक्ष्याग्निमिन्धनम् ॥११॥

एतच्चानन्तरमेव गतार्थमिति न पुनर्व्याख्यायते । ॥११॥

ननु किमनयातिसूक्ष्मेक्षिकया? अग्निना इध्यमानमिन्धनं प्रत्यक्षत उपलभ्यते, अतश्चाग्नीन्धने स्तः । इत्यत्राह—

आगच्छत्यन्यतो नाग्निरिन्धनेऽग्निर्न विद्यते ।
अत्रेन्धने शेषमुक्तं गम्यमानगतागतैः ॥१२॥

इन्धनव्यतिरिक्तात्कुतश्चिदन्यतोऽग्नेरागमनं नास्ति । निरिन्धनस्याऽहेतुकस्याऽग्नेरभावात् । सेन्धनस्याप्यागमनं नास्ति । प्रयोजनाभावात् । तुल्यपर्यनुयोगात् । अनवस्थाप्रसङ्गाच्च । तथा इन्धनेप्यग्निर्नास्ति । तत्रानुपलभ्यमानत्वात् । किंच यथापूर्वं गतागतगम्यमानानां दूषणमुक्तमेवमिहापि दग्धादग्धदह्यमानेषु दूषणं द्रष्टव्यमित्यतिदिशति—शेषमुक्तमित्यादिना । एवमेवाभिव्यक्तिवादोऽपि प्रत्यादिष्टो वेदितव्यः । तथाहि, अरणौ निघर्षणात्पूर्वं विद्यमानस्यैवाग्नेरभिव्यञ्जकासम्प्रयोगे अनुपलब्धिः , पश्चात्तत्सम्प्रयोगे अभिव्यक्तस्य उपलब्धिरिति, तन्न, केयमभिव्यक्तिर्नाम? प्रकाशमानतेति चेत्सेयमभिव्यक्तिरभिव्यक्तस्य वा भावस्य परिकल्प्येत, अनभिव्यक्तस्यवा? अभिव्यक्तस्याभिव्यक्तिर्नघटते । वैफ-

स्यात् । अनभिव्यक्तस्यापि न सम्भवति । खपुष्पदनभिव्यक्तस्यैवाऽभावात् । अपि चेयमभिव्यक्तिरसती वा, सती वा? असती चेदसत्कार्यस्वीकारापत्तिः । सती चेत्कारकव्यापारवैयर्थ्यमित्यादिकं स्वयमूह्यम् ॥१२॥

इदानीमुपपादितमर्थं निगमयन्नाह—

इन्धनं पुनरग्निर्न नाऽग्निरन्यत्र चेन्धनात् ।
नाऽग्निरिन्धनवान्नाग्नाविन्धनानि न तेषु सः ॥१३॥

तत्रेन्धनमेवाग्निरिति नशक्यते वक्तुम्। कर्तृकर्मणोरेकत्वप्रसङ्गात् । अग्निरिन्धनादन्योपि न भवति । इन्धनादप्यृते भवेत् इत्यादिना प्रागेव दूषितत्वात् । तत्त्वान्यत्वरूपपक्षद्वयप्रतिषेधादेवाधाराधेयपक्षयोरप्यर्थात्प्रतिषेध इति दर्शयति । तत्राग्निरिन्धनवानिति न सम्भवति । इन्धनमस्येति वा, इन्धनमस्मिन्निति वेन्धवानिति वक्तव्यम् । तत्र व्यतिरेकेण वा व्युत्पद्यते, अव्यतिरेकेण वा? व्यतिरेकेण यथा—गोमान् देवदत्त इति । अव्यतिरेकेण यथा—बुद्धिमान् देवदत्त इति । तदेतदुभयमपि न सम्भवति । तत्त्वान्यत्वपक्षयोः प्रतिषेधात् । अत एव इन्धनेषु स इति पक्षोपि न घटत भावः ॥६॥

यथा चाग्निः पञ्चधा विचार्यमाणो न सम्भवत्येवमात्माऽपीत्यतिदिशन्नाह—

अग्नीन्धनाभ्यां व्याख्यात आत्मोपादानयोः क्रमः ।
सर्वो निरवशेषेण सार्थं घटपटादिभिः ॥१४॥

तत्रात्मा उपादाता स्कन्धानुपादाय प्रज्ञाप्यते । अतः स्कन्धादिकमुपादानम्। तत्राहङ्कारविषयत्वादात्मन आदित उत्पन्नं मन उपादानम् । तत्रात्मोपादानयोर्यः क्रमः स सर्वोपि घटपटादिभिस्सार्थं निरवशेषेणाग्नीन्धनाभ्यां व्याख्यातो वेदितव्यः । कथम् ? तत्र यदेवोपादानं स एवात्मेत्येकत्वपक्षो न सम्भवति । कर्तृकर्मणोरेकत्वप्रसङ्गात् । नाप्यन्यत्वपक्षः, स्कन्धव्यतिरेकेणाप्यात्मन उपलब्धिप्रसङ्गात् । एकत्वान्यत्वपक्षयोः प्रतिषेधादेव स्कन्धवानात्मेति न सम्भवति । स्कन्धेष्वात्मेति पक्षोपि न सम्भवति । तथैव विद्यमानस्याभिव्यक्तिरित्यपि न संभवतीत्यग्नीन्धनवत्पञ्चधा विचार्यमाण आत्मोपादानयोः क्रमो न सिद्ध्यतीति

एवमेव घटपटादीनामपि कार्यकारण, अवयवावयवि, लक्ष्यलक्षण, गुणगुण्यादिकल्पनामाक्षिप्य प्रतिषेधो वक्तव्य इति भावः ॥१४॥

तदेवं कर्मकारकवदात्मोपादानयोः, घटादीनां च परस्परापेक्षिकायां सिद्धौ व्यवस्थितायां तैर्थिकोपकल्पितपदार्थव्यवस्थां तथागतवचनार्थाऽविरोधिनीं मन्यमाना ये तान्प्रत्याह—

आत्मनश्च सतत्वं ये भावानां च पृथक्पृथक् ।
निर्दिशन्ति न तान्मन्ये शासनस्यार्थकोविदान् ॥१५॥

सह तेन वर्तत इति सतत् । सततो भावः सतत्वम् । अपृथक्त्वमिति यावत् । तथाचात्मा येनोपादानेन प्रज्ञायते स ततो न पृथक्प्रज्ञायते । अव्यतिरेकेणैव प्रज्ञायते । एवं येन कारणेन मृदादिना घटः प्रज्ञायते स तेनाऽव्यतिरिक्त एव प्रज्ञायते । न ततः पृथक्प्रज्ञायते । एवं चात्मनो भावानां च पृथक्पृथक्सतत्वं निर्दिशन्ति ये, पृथगात्मा, पृथक्स्कन्धः, पृथक्कारणम् ,पृथक्कार्यमिति, तान्बुद्धोपदिष्टस्य परमगम्भीरस्य प्रतीत्यसमुत्पादशासनस्य अर्थतत्त्वज्ञान्न मन्य इति भावः ॥१५॥

इति सुबोधिनीव्याख्यासहित माध्यमिककारिकासु
अग्नीन्धनपरीक्षा नाम दशमं प्रकरणम् ।

सुबोधिनीव्याख्यासहित-

माध्यमिककारिकासु,

संसारपरीक्षानामैकादशं प्रकरणम् ।

ननु विद्यत एवात्मा, संसारसद्भावात् । यदिह्यात्मा न स्यात्कस्य संसारे जन्मजरामरणादिना संसरणं भवेत् । भगवताप्युक्तम्— 'अनवराग्रो हि संसारः' इति । अत्रोच्यते— स्यादेवात्मा, यदि संसारः स्यात् । स एव न सम्भवति । कथम् ? तत्राह—

पूर्वा प्रज्ञायते कोटिर्नेत्युवाच महामुनिः ।
संसारो न वराग्रो हि नाऽस्यादिर्नापि पश्चिमा ॥१॥

कोटिर्भागो देश इति पर्यायाः । पूर्वा कोटिः- पूर्वो देश इत्यर्थः । तथा च अनवराग्रो हि संसार इति वदता भगवता संसारस्य पूर्वोत्तरदेशशून्यत्वमुक्तम् । यश्च पूर्वोत्तरदेशशून्यस्स नास्त्येव । तस्मान्नास्ति संसारः ॥१॥

ननु पूर्वापरकोटयोः प्रतिषेधेपि मध्यमस्याप्रतिषेधान्मध्यमस्ति । ततश्च संसारोऽप्यस्तीत्याशङ्क्य निराकरोति—

नैवाग्रं नाऽवरं यस्य तस्य मध्यं कुतो भवेत् ।
तस्मान्नाऽत्रोपपद्यन्ते पूर्वापरसहक्रमाः ॥२॥

अग्रं- आदिः; अवरं- अन्तः; यस्य संसारस्यादिरन्तश्च नास्ति तस्य मध्यमपि नास्ति । तस्मादलातचक्रवद्विपर्यासपरवशमानसानां संज्ञामात्रमेवैतत्संसार इति । यत एवं संसारस्यादिमध्यावसानानि न सन्ति अतो जातिजरामरणानां पूर्वापरसहक्रमा अपि न सन्तीत्याह—तस्मादित्यादिना ॥२॥

यथा च नोपपद्यन्ते तथा प्रतिपादयन्नाह—

पूर्वं जात्यादि भवेज्जरामरणमुत्तरम् ।
निर्जरामरणा जातिर्भवेज्जायेत चाऽमृतः ॥३॥

यदि पूर्वं जातिः पश्चाज्जरामरणे तदा जातिर्जरामरणसम्बन्धमन्तरा स्यात् । तथा च जरामरणरहितस्य भावस्य जातौ परिकल्प्यमानायां पूर्वममृतस्यैव देवदत्तस्य प्रथममिह जातिः परिकल्पनीया स्यात् । ततश्च संसारस्यादिमत्त्वं हीयेत । अहेतुकत्वं चापद्येत । पूर्वममृतस्यैव प्रथममुत्पादस्स्यात् । ननु पूर्वममृतस्यैव शाखादेर्यथोत्पादस्तथेहापि स्यादिति चेन्नैवम् । तत्रापि स्वबीजनिरोधानन्तरमेव शाखादीनामुत्पादर्शनात् ॥३॥

इदानीं जरामरणयोः प्राथम्यं, पश्चाज्जातिरित्यप्यसङ्गतमित्याह—

पश्चाज्जातिर्यदि भवेज्जरामरणमादितः ।
अहेतुकमजातस्य स्याज्जरामरणं कथम् ॥४॥